

ISSN 2414-634X

scientific journal

**INNOVATIVE
SOLUTIONS
IN MODERN
SCIENCE**

N10(19)

Dubai 2017

publisher TK Meganom, LLC

ISSN 2414-634X

SCIENTIFIC JOURNAL
INNOVATIVE SOLUTIONS IN MODERN SCIENCE
No. 10(19), 2017
December 30, 2017

FOUNDER: CENTER FOR
INTERNATIONAL COOPERATION
TK MEGANOM, LLC

Edition address: Bur Dubai Khaled Bin
Waleed Street , Admiral Plaza Hotel, Of.
No: 9
P.O.Box: 113102 , Dubai, United Arab
Emirates

WAS FOUNDED IN 2016
IT IS ISSUED TEN TIMES A YEAR
<http://naukajournal.org/index.php/ISMSD>

Edition e-mail: ismsdubai@gmail.com
Phone: +971 55 1435638
© Center for international scientific
cooperation TK Meganom LLC

Reprint of materials without the written permission of edition forbidden

Editorial Board:

The Editor-in-chief Doctor of Technical Sciences, Professor, Waldemar Wójcik, Lublin University of Technology;

Economic Sciences

- Doctor of Economics, Professor Bashnyanin G., Head of the Department of Economics, Lviv Commercial Academy;
- Doctor of Economics Sciences, Professor, Barsky Y. M., Lutsk National Technical University;
- Doctor of Economics, Professor, Shvets N. R., Director of Institute of Banking Technologies and Business "University of Banking";
- Doctor of Economics, Professor, Shevchuk A. V., Novovolynsk Research-Education Institute of Economics and Management Ternopil National Economic University;
- Doctor of Economics, Associate Professor, Vdovenko N. M., National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine;
- Doctor of Economics, Professor, Zahorna T. O., Makiyivka Economic and Humanitarian Institute;
- Doctor of Economics, Associate Professor, Hrapkina V. V. Makiyivka Economic and Humanitarian Institute;

Historical Sciences

- Doctor of History, Professor, Orehovskiy V., Chernivtsi Institute of Trade and Economics, Kyiv National University of Trade and Economics;
- Doctor of History, Professor, Yuriy M., Chernivtsi Institute of Trade and Economics, Kyiv National University of Trade and Economics;
- Doctor of History, Bezarov O., Chernivtsi Institute of Trade and Economics, Kyiv National University of Trade and Economics;
- Doctor of History, Professor, Tsyganenko L., Izmail State Humanitarian University
- Doctor of History, Professor, Roebuck I., Kharkiv National Medical University;
- Doctor of History, Nikitenko K. V., Lviv National Academy of Arts;
- Doctor of History, Professor, I.B. Datskiv, Ternopil National Economic University;
- Doctor of History, Professor, Cotsur Nadiya, Gregory Skovoroda Pereyaslav-Khmelnitsky State Pedagogical University;

Philosophical sciences

- Doctor of Philosophy, Alatom Mohammad Fayiz Ahmad
- Doctor of Philosophy, Professor, Chikarkova M., Chernivtsi Institute of Trade and Economics, Kyiv National University of Trade and Economics;
- Doctor of Philosophy, Professor, Andriyenko O. V. Donetsk National University;
- Doctor of Philosophy, Dulyn P. G., Mikolaiv National University;

Political Sciences

- Doctor of Politics, Professor, Kornienko V., Academician of the Ukrainian Academy of Political Science, Vinnytsia National Technical University, President of the Association "Analitikum"
- Doctor of Politics, Professor, Tkach O. I., Taras Shevchenko National University of Kyiv;
- Doctor of Politics, Associate Professor, Denysyuk Svetlana G., Vinnytsia National Technical University;

Pedagogical Sciences

- Doctor of Pedagogics, Professor, Belmaz Y. Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy; Academy;
- Doctor of Pedagogics, Professor, Vlasenko K. V., Doctor of Pedagogical Sciences, Donbass State Engineering Academy;
- Doctor of Pedagogics, Professor, Prima R. M., Lesya Ukrainka Eastern European National University;
- Doctor of Pedagogics, Professor, Kozhevnikov V. M., Makiyivka Economic and Humanitarian Institute;
- Doctor of Pedagogics, Professor, Tarnopolskyi O. B., Doctor of Pedagogical Sciences, Alfred Nobel University, Dnipropetrovsk;
- Doctor of Pedagogics, Associate Professor, Poluboiaryna I. I., Kharkiv National Kotlyarevsky University of Arts;

Psychological Sciences

- Doctor of Psychology, Professor, Volzhentseva I., Makeyevka Economics and Humanities Institute;
- Doctor of Psychology, Professor, Simonenko S., K.D. Ushynsky South Ukrainian National Pedagogical University;
- Associate Professor, Murat Eliaz, Ondokuz Mayıs University, Yasar Dogu Faculty Of Sport Sciences, Samsun, Turkey;

Medical Sciences

- Doctor of Medicine, Professor, Mikhail Lebedyuk, Head of the Department of Dermatology and Venereology, Odessa National Medical University;
- Doctor of Medicine, Professor, Bocharov Vasily Andreevich, Head of the Department of Pharmaceutical and Cosmetology Technologies, Odessa Medical Institute of the International Humanities University;
- PhD in Medicine, Bocharova Veronika Vladimirovna, Odessa National Medical University;
- Doctor of Medicine, Associate Professor, Kuts Larissa Viktorovna, Head of the course of dermatovenerology, clinical immunology, allergology, Medical Institute of the Sumy State University;
- Doctor of Medicine, Zubkova L., Medical center "ORTO DENT" (Odessa, Ukraine);
- Doctor of Medicine, Gladchuk V., «Hladchuk Medical Aesthetic Center» (Kiev, Ukraine)
- Doctor of Medicine, Professor, Peklina G. P., Odessa Medical Institute International Humanitarian University;

Technical Sciences

- Doctor of Technical Sciences, Professor, Waldemar Wójcik, Lublin University of Technology;
- Doctor of Technical Sciences, Professor, Baranowski V. M., Ternopil National Technical University;
- Doctor of Technical Sciences, Professor, Gogo V. B., Donetsk National Technical University;
- PHD in Engineering Sciences, Alatom Mohammad Fayiz Ahmad

Juridical sciences

- Doctor of Law, Professor, Krinitsky I. E., Professor, Research Laboratory number 1, Research Institute of Finance;
- Doctor of Law, Professor, Gumin A. M., Training and Research Institute of Law and Psychology, National University "Lviv Polytechnic"

Art

- Doctor of Art, Professor, Crul P. F. V.Stefanik Prikarpatyky University;
- Doctor of Art, Professor, Olena Sizova, P. Tchaikovsky South Ural State Institute of Arts;
- Doctor of Art, Professor, Katerina Stanislavska, National Academy of Leaders Culture and Arts;
- Doctor of Cultural Studies, Associate Professor, Prokopova Natalia Leonidovna, Dean of the Faculty of Directing and Actor Art, Kemerovo State Institute of Culture;
- Doctor of Art, Rusudan Kvaratskhelia, Caucasus International University;
- Doctor of Art, Professor, Andriy Puchkov, Boris Grnchenko Kyiv University;
- PhD in Art, Evhen Kushch, National Academy of Leaders Culture and Arts;
- PhD in Art, Badalov O. P. Chernigov Institute of Arts and Cultural Management of the National Academy of Culture and Arts;

Geographical Sciences

- Doctor of Geographical, Professor, Ilyin L. V., Head of the Department of Tourism and Hospitality Lesya Ukrainka East-European National University;

Ulrichsweb™ Global Serials Directory

DOI (Digital object identifier)

Publishing house is a member of CrossRef

Indexing:

RSCI SCIENCE INDEX

WORLDCAT

BIELEFELD ACADEMIC SEARCH ENGINE

RESEARCHBIB

CITEFACTOR

GOOGLE SCHOLAR

I. ECONOMICAL AND TECHNICAL SCIENCES

UDC 004.942:629.735.33

OPTIMIZATION TRAJECTORY OF FLIGHT PILOTLESS UNMANNED AERIAL VEHICLE IS WITH THE USE THEORY OF THE GRAPHS

PhD in Engineering, I. V. Puleko, V. A. Myklukha, N. O. Khimchyk

S. Korolov Zhytomyr military institute, Ukraine, Zhytomyr

In the article, the algorithm optimization trajectory of motion unmanned aerial vehicle (UAVs) is described on the criterion of the least extent of way due to the use theory of the graphs and presentation of flight UAVs as a task of traveling salesman. The prospects of further research and use of algorithm are distinguished.

Key words: unmanned aerial vehicle, optimization, trajectory, algorithm of Little's, theory of the graphs.

Raising of problem. Lately all greater development is acquired by a pilotless aviation. The analysis of the last armed conflicts of the world shows that UAVs begin to be widely used in soldiery aims and all more often used for realization of secret service[1]. At the conduct of modern battle actions UAVs more effective and quicker execute the task of secret service as compared to reconnaissance facilities. The use of UAVs is generated by the row of substantial problems: effective management, minimization expenses of resources, minimization of losses UAVs and other. Researches are driven to the articles devoted to the decision of one of problems, namely: optimizations of trajectory of flight UAVs on the criterion of the least extent of way [2, p. 224; 3, p. 160].

Analysis of the last researches and publications. By the pressing question of development, use and planning of the pilotless aviation systems the devoted works [1]. By the general concept of the pilotless systems and unmanned aerial vehicle the devoted labours [3, 5]. To illumination of questions of unmanned aerial vehicle and pilotless systems of military-oriented, their application in the last soldiery conflicts the devoted works [2]. Bases of theory of the graphs and use of theory of the graphs in the different types of scientific activity are described in works [6, 7]. The basic concepts of planning of route of motion of unmanned aerial vehicle are illuminated in-process [4]. The analysis of literature testifies that a question of development pilotless aviation is extraordinarily actual and investigated by the scientists of leading countries of the world. And a question of search, construction and research trajectory of flight UAVs is one priority in this scientific sphere.

Raising of task. In the article it is suggested to conduct optimization trajectory of flight UAVs, on the criterion of the least length of the passed way, using the theory of the graphs.

Exposition of basic material.

One of criteria of implementation of flights UAVs there is providing of safety of flight, his efficiency and economy. The criterion of economy can be arrived at by a few ways, such as: reduction of charges on resources, reductions to the block, reduction to the extent of flight hours et al. In the article the method of reduction of extent general to the way of motion UAVs offers due to a construction and calculation of route of motion by means theory of the graphs[4; 5, p. 50].

Will present a way that must pass UAVs during implementation of tasks as the oriented connected graph, where the objects of secret service will come forward as tops of count. In such case the set problem it can consider, as a task of traveling salesman and for her decision to apply the

theory of the graphs, namely algorithm of Little's. Mathematically this task will be written in a formula:

$$L = \text{Min} \left(\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n C_{ij} X_{ij} \right), \quad i, j = 1 \div n, \quad i \neq j. \quad (1)$$

where

L - is a general extent of way;

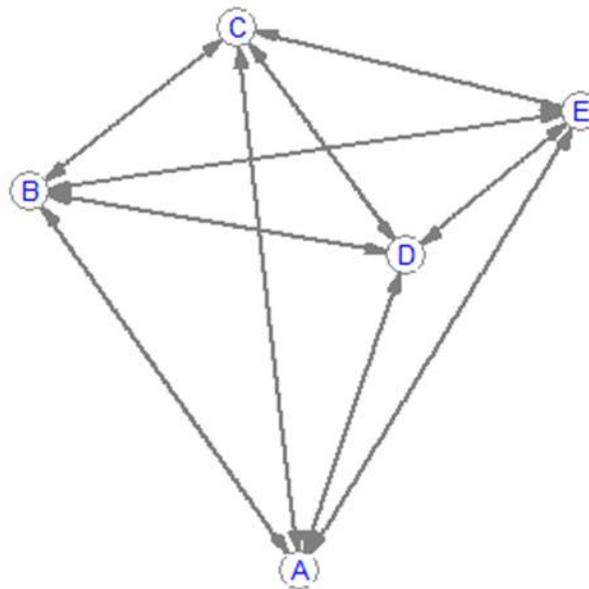
$C_{ij} X_{ij}$ - it is a great number of objects of secret service and distances between them.

For further researches will enter some suppositions:

1) limitation of absence of external influences (counteractions of opponent, difficult weather terms, and others like that);

2) will consider the terms of realization of secret service permanent.

Thus, simplest situation of aggregation trajectories of motion UAVs to four aims (objects of secret service) can be presented in a kind to the count (Pic. 1).

Picture 1. Totality of possible routes of flight UAVs is in a kind to the count

where,

top column A- is a location UAVs;

tops column B, C, D, E - are objects of secret service.

Will notice that even at the small amount of objects of research (in our case four) of possible variants route of motion UAVs is eight, that is why a task of search of optimal route of motion is actual.

For the construction route of motion UAVs will apply the algorithm of Little's[6, p. 322; 7, p. 114-118]. At the decision of task by means algorithm of Little's of columns present as an adjacency matrix:

$$\omega = \begin{pmatrix} \infty & \kappa_{12} & \kappa_{13} & \kappa_{14} & \kappa_{15} \\ \kappa_{21} & \infty & \kappa_{23} & \kappa_{24} & \kappa_{25} \\ \kappa_{31} & \kappa_{32} & \infty & \kappa_{34} & \kappa_{35} \\ \kappa_{41} & \kappa_{42} & \kappa_{43} & \infty & \kappa_{45} \\ \kappa_{51} & \kappa_{52} & \kappa_{53} & \kappa_{54} & \infty \end{pmatrix} \quad ((2))$$

where, κ_{ij} - are distances between the corresponding objects of secret service, here .

For a calculation will consider some cycle, a way is passed between all points of cycle will write down a formula:

$$\ell(i_1, i_2, \dots, i_n) = \omega_{i_1 i_2} + \omega_{i_2 i_3} + \dots + \omega_{i_{n-1} i_n} + \omega_{i_n i_1} \quad (3)$$

then

$$\min_j \omega_{ij} = \omega_{ij(i)} \quad (4)$$

From formulas (3) and (4) swims out :

$$\ell(i_1, i_2, \dots, i_n) = \sum_{i=1}^n \omega_{ij(i)} + (\omega'_{i_1 i_2} + \omega'_{i_2 i_3} + \dots + \omega'_{i_{n-1} i_n} + \omega'_{i_n i_1}) \quad (5)$$

then

$$\min_i \omega'_{ij} = \omega'_{i(j)j} \quad (6)$$

Coming from a formula (6) will write down :

$$\ell(i_1, i_2, \dots, i_n) = \sum_{i=1}^n \omega_{ij(i)} + \sum_{j=1}^n \omega'_{i(j)i} + (\omega''_{i_1 i_2} + \omega''_{i_2 i_3} + \dots + \omega''_{i_{n-1} i_n} + \omega''_{i_n i_1}) \quad (7)$$

Then expression takes place :

$$\ell(i_1, i_2, \dots, i_n) \geq \sum_{i=1}^n \omega_{ij(i)} + \sum_{j=1}^n \omega'_{i(j)i} \quad (8)$$

And thus an estimation will be equal to expression :

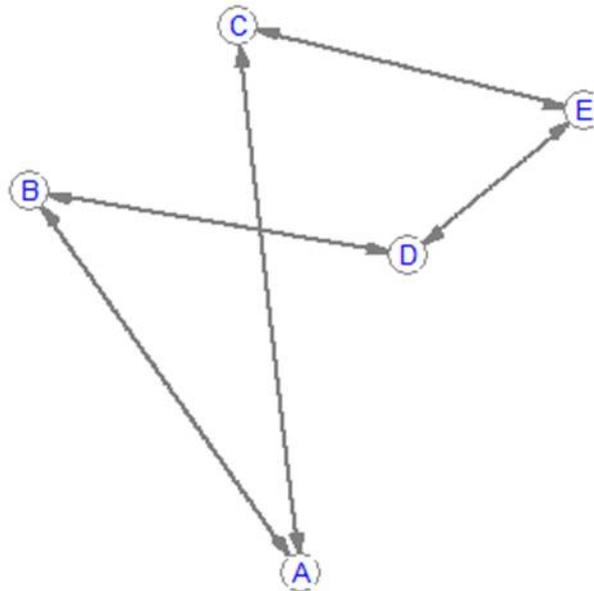
$$\psi = \sum_{i=1}^n \omega_{ij(i)} + \sum_{j=1}^n \omega'_{i(j)i} \quad (9)$$

Common expression for the search of optimal way will purchase a kind:

$$\ell(i_1, i_2, \dots, i_n) = \psi + \ell''(i_1, i_2, \dots, i_n) \quad (10)$$

After this algorithm, for our case have a route of motion UAVs to the objects of secret service in such order {A - C - E - D - B - A}.

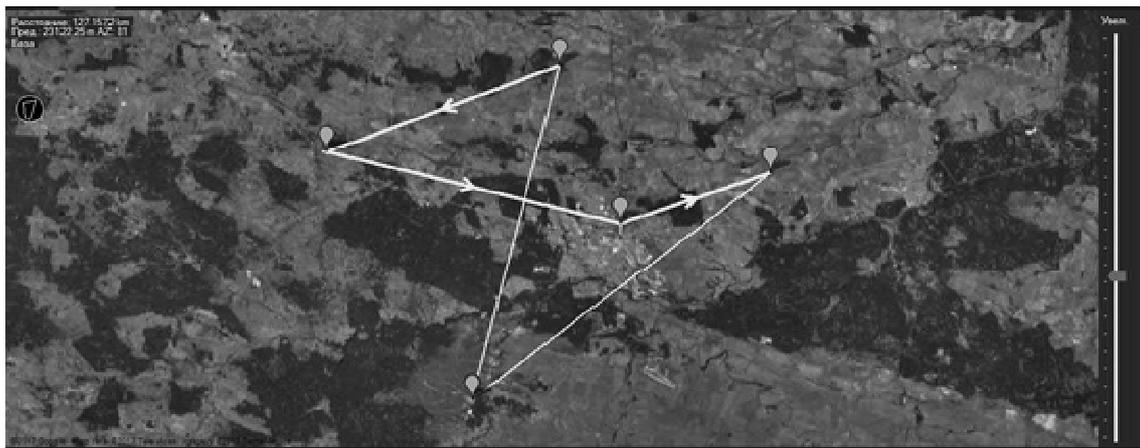
In a kind the route of flight UAVs will purchase a kind a count (Pic. 2)

Picture 2. A route of motion UAVs is in a kind to the count Little's built with the use of algorithm

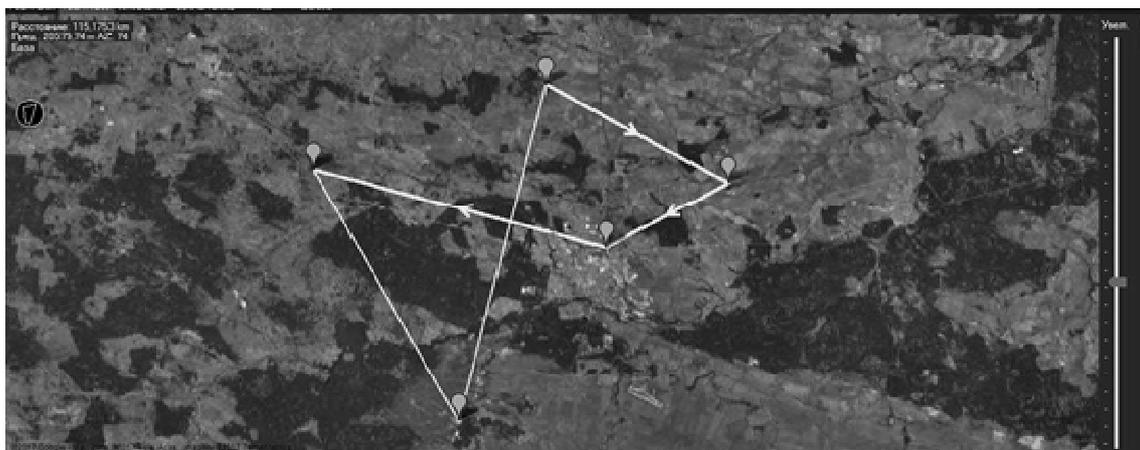
For evidentsness will represent this task with attachment to the map with the reflection of route and directions of motion between the objects of secret service.

On picture number 3 the route of motion UAVs is shown that flies around objects in a simple appropriate sequence from the first to the last. From the expounded route evidently, that the general extent of the passed way makes about 127 kilometres.

Picture 3. Route of motion UAVs with attachment to locality in the ordinary order of the following

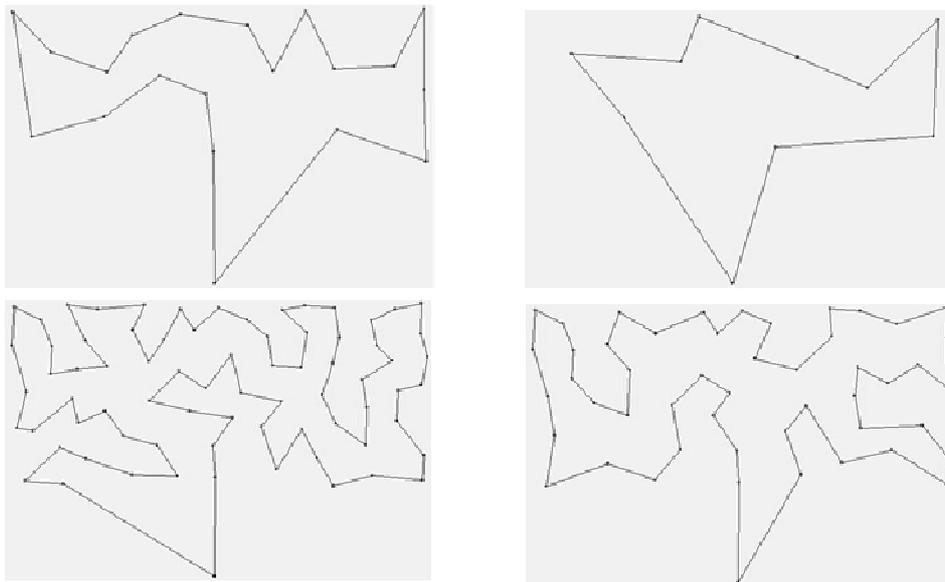
Using calculation data receipt by means of application algorithm of Little's will get the trajectory of flight UAVs, that is represented on picture 4.

Picture 4. The route of motion of UAVs with attachment to locality is built with the use of theory of the graphs

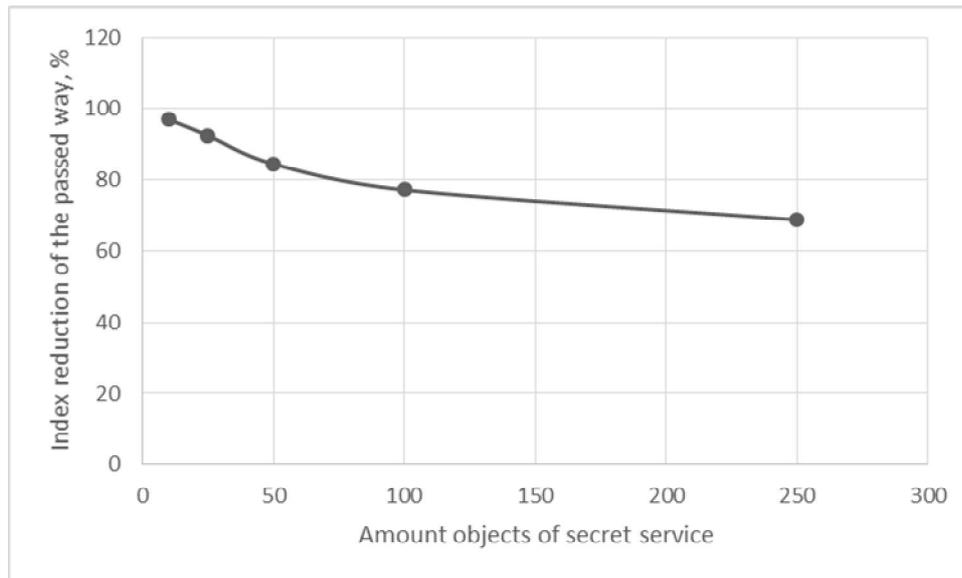
During realization of corresponding calculations general extent of way that passed UAVs between all objects makes about 115 kilometres, that in comparing to ordinary to the routes of motion less than on 12 kilometres.

Using calculations and worked out algorithm of findpath of close to the optimal route of motion UAVs during implementation of functional tasks with the use of algorithm Little's will get the routes of motion a programmatic way at the amount of objects of secret service 10, 25, 50 and 75 [7, p. 114-118].

Picture 5. Variants of construction route of motion pilotless aircraft are with the use theory of the graphs for 10, 25, 50 and 75 objects of supervision accordingly

Analysing the prospected routes of motion UAVs, comparing the extent of routes depending on the amount of the prospected objects, will systematize data and will represent them as a chart of dependence:

Picture 6. A chart of dependence of extent of the passed way is from the amount of objects of secret service with the use algorithm of Little's

Conclusions.

Using the theory of the graphs and directly algorithm of Little's it was conducted and analysed optimization trajectory of flight UAVs on the criterion of minimum pathlength, that in the prospect of further researches gives an opportunity of the use these calculations at the construction of frame case flight UAVs and constructions model of group flight UAVs, that will increase efficiency and quality of implementation of the put tasks of secret service and other important tasks.

Literature:

- 1. Reg Austin, Unmanned aircraft systems: UAVS design, development and deployment / 2010 John Wiley & Sous Ltd.*
- 2. Радецький В. Г. Безпілотна авіація в сучасній збройній боротьбі: Монографія. / В. Г. Радецький, І. С. Руснак, Ю. Г. Даник. - К.: НАОУ, 2008. - 224 с.*
- 3. Ганин С. М. Беспилотные летательные аппараты / С. М. Ганин, А. В. Карпенко. – СПб: Невский бастион, 1999. – 160 с.*

4. Козуб А. М. Планирование маршрута БпЛА / А. М. Козуб, Д. П. Кучеров // Вісник СУНУ ім. В. Даля – 2013. - №5.
5. Иноземцев Д. П. Беспилотные летательные аппараты: теория и практика / Д. П. Иноземцев. – СПб: ООО «Плаз», 2014 – 50 с.
6. Зыков А. А. Основы теории графов: учебник для вузов / А. А. Зыков. – М.: «Вузовская книга» 2004. – 322 с.
7. Сизова О. А. Применение теории графов в различных видах научной деятельности / О. А. Сизова // Вестник Костанайского государственного педагогического института. – Костанай: КГПИ. 2012 - №4. – с. 114-118.

References:

1. Reg Austin, *Unmanned aircraft systems: UAVS design, development and deployment* / 2010 John Wiley & Sons Ltd.
2. Radecjkyj V. Gh. *Bezpilotna aviacija v suchasnij zbrojnij borotjbi: Monohrafija.* / V. Gh. Radecjkyj, I. S. Rusnak, Ju. Gh. Danyk. - K.: NAOU, 2008. - 224 с.
3. Ganin S. M. *Bespilotnye letatelnye apparaty* / S. M. Ganin, A. V. Karpenko. – SPb: Nevskiy bastion, 1999. – 160 с.
4. Kozub A. M. *Planirovanie marshruta BpLA* / A. M. Kozub, D. P. Kuchеров // *Visnik SUNU im. V. Dalya* – 2013. - №5.
5. Inozemtsev D. P. *Bespilotnye letatelnye apparaty: teoriya i praktika* / D. P. Inozemtsev. – SPb: ООО «Plaz», 2014. – 50 с.
6. Zykov A. A. *Osnovy teorii grafov: uchebnyk dlya vuzov* / A. A. Zykov. – М.: «Vuzovskaya kniga» 2004. – 322 с.
7. Sizova O. A. *Primenenie teorii grafov v razlichnykh vidakh nauchnoy deyatel'nosti* / O. A. Sizova // *Vestnik Kostanayskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo instituta.* – Kostonay: KGPI. 2012. - №4. – с. 114-118.

UDC: 338.012

**MARKET OF DAIRY PRODUCTION OF UKRAINE: STATE,
PROBLEMS, PROSPECTS**

PhD in Economic, Associate Professor, I. Kramarenko,

O. Povh

Mykolayiv Interregional Institute of Human Development of the University
"University" Ukraine ", Mykolaiv

The purpose of the article is to analyze the current state of the Ukrainian dairy market, to highlight the main problems that slow down the market and provide recommendations for further development of this industry.

It was investigated that over the past three years the Ukrainian dairy market has dropped by nearly 1.6 times. Positive is the increase in sales 1.2 times outside Ukraine, which confirms the demand for domestic products abroad. The main problem of the drop in the market for dairy products is the geopolitical confrontation with Russia, the general economic crisis and changes in taxation rules.

The solution of the above problems is possible at the expense of: state budget support of dairy producers, the formation of an effectively functioning dairy market, production modernization, creation of integrated and cooperative formations.

Key words: dairy products; dairy industry; main producers of dairy products; export and import of dairy products; Problems and prospects of dairy industry development

кандидат економічних наук, доцент, Крамаренко І. С., Повх О. М. Ринок молочної продукції України: стан, проблеми, перспективи/ Миколаївський міжрегіональний інститут розвитку людини ВНЗ «Університет «Україна», Україна, м. Миколаїв

Метою статті є аналіз сучасного стану ринку молочної продукції України, наведенні основних проблем, що уповільнюють ринок збуту та наданні рекомендацій щодо подальшого розвитку цієї галузі.

Досліджено, що за останні три роки ринок молочної продукції України значно скоротився майже в 1,6 разів. Позитивним є збільшення реалізації продукції у 1,2 рази за межі України, що підтверджує попит на вітчизняну продукцію за кордоном. Головною проблемою спаду реалізації ринку молочної продукції є геополітичне протистояння з Росією, загальноекономічна криза та зміни в правилах оподаткування.

Вирішення окреслених проблем можливо за рахунок: державної бюджетної підтримки молочних товаровиробників, формування ефективно функціонуючого ринку молочної продукції, модернізації виробництва, створення інтегрованих та кооперованих формувань.

Ключові слова: молочна продукція; молочна галузь; основні виробники молочної продукції; експорт та імпорт молочної продукції; проблеми та перспективи розвитку молочної галузі

Постановка проблеми. Сьогодні виробництво молочної продукції займає 13,7 % від виробництва харчових продуктів України. Необхідно констатувати той факт, що на ринку виробництва молочної продукції існують проблеми, які впливають на занепад даної галузі, це і скорочення обсягу якісної сировини, і високі витрати на виробництво молочних продуктів. Для подолання даної кризи необхідно проаналізувати сучасний стан виробництва молочної продукції, виявити причини та надати рекомендації щодо подальшого розвитку. Адже в нашій країні є достатній економічний, природно-кліматичний, трудовий потенціал розвитку даної галузі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Основні положення функціонування ринку молочної продукції були розглянуті та проаналізовані у працях авторів: Н. С. Белінської, М. І. Бутенка, С. В. Васильчака, Т. М. Гамми, Т. Л. Керанчука, О. В. Моргуна, Ю.А. Тарасової, Н. В. Овсієнка, Н. С. Скопенка та ін. Однак з постійним нестабільним становищем на ринку харчової продукції виникає потреба в аналізі та знаходженні прийнятних шляхів розвитку стратегічно важливої галузі України.

Мета дослідження. Метою статті є аналіз сучасного стану ринку молочної продукції України, наведенні основних проблем, що уповільнюють ринок збуту та наданні рекомендацій щодо подальшого розвитку цієї галузі.

Результати дослідження. Через геополітичне протистояння з Росією, загальноекономічну кризу та зміни в правилах оподаткування ситуація в галузі в 2014-2016 помітно погіршилася, це свідчить про кризу у виробництві молока. Відміна пільг призведе до значного підвищення цін на молочну продукцію та падіння попиту на неї. За таких умов молокопереробні підприємства стануть збитковими, тому їх продукцію на прилавках магазинів замінить імпортна, що коштуватиме значно дорожче. І навіть якщо кон'юнктура світового ринку молокопродуктів найближчим часом покращиться, на українських молочних виробників чекають непрості часи протягом наступних 1-2 років.

У той же час, у 2016 році темпи скорочення виробництва уповільнилися. В Україні налічується майже 2,6 тисяч сільськогосподарських підприємств, які займаються виробництвом молока. 367 найбільших господарств виробляють 64% всього молока у цій категорії виробників. При цьому частка сільськогосподарських підприємств у загальному виробництві молока незначна, 25%.

Кількість заготівельних пунктів по прийому молока від населення стрімко падає.

Кількість переробних підприємств за останні вісім років скоротилася втричі. У 2015 році вони закупили 4,1 млн тонн молока. Лише чверть закупленого молока – європейської якості [1].

За даними Державної служби статистики України, загальний обсяг реалізованої молочної продукції за 2014-2016рр. скоротився майже в 1,6 разів, з 29684,3 млн грн до 18641,2 млн грн відповідно (рис. 1) [2].

Рис. 1. Динаміка обсягу реалізованої молочної продукції за 2014-2016рр, млн грн

Позитивним на ринку молочної продукції є збільшення експорту продукції за межі України. Так, у 2014 році обсяг реалізованої продукції, за межі України становив 893,5 млн грн, то у 2016 році він збільшився на 184,8 млн грн і становить 1078,3 млн грн. Для того, щоб українські товари змогли вийти на міжнародний ринок, треба максимально модернізувати виробництво та привести його у відповідність до світових стандартів. Саме тому в умовах кризи

виробники скорочують ті поголів'я, які не дають якісне молоко та необхідну продуктивність. Натомість виробники молока вищого ґатунку збільшують прибутки та успішно реалізують свій товар. Вони забезпечують переробні підприємства сировиною для виготовлення конкурентоздатної продукції, яка відповідає міжнародним вимогам щодо якості та безпечності.

Виробництво та переробка молока відбувається у кожній області країни, але перше місце посідає Вінницька область (857,3 тис. т), друге –Полтавська (796,4 тис. т), третє –Хмельницька (591,2 тис. т). Ринок молока та молочних продуктів здебільшого представлений більш ніж 300 підприємствами, майже 80% ринку контролює 50 заводів, значна частина яких входить до складу великих холдингів [3].

У списку лідерів молочної галузі не тільки українські переробники молока, але і транснаціональні компанії, у яких є виробництво в Україні. Учасників рейтингу ранжирували за обсягом чистого доходу, отриманого в 2015 році. У випадку з міжнародними компаніями враховувався тільки український бізнес. Серед п'ятірки лідерів є такі компанії: «Терра Фуд», «Молочний Альянс» «Danone Україна», «Альміра» та група компаній «Комо» [4].

Причини, що стримують розвиток галузі та негативно впливають на діяльність підприємств:

- зниження поголів'я крупної рогатої худоби;
- значне коливання цін та їх невідповідність витратам;
- неузгодженість взаємозв'язків між виробниками та переробниками;
- кризовий стан економіки країни;
- втрата міжнародних ринків збуту;
- недостатня кількість лабораторій для визначення якості молочних продуктів [5].

Перспективи подальшого розвитку молочної продукції, можливі за рахунок реалізації вирішення наступних завдань:

- забезпечення продовольчої безпеки країни, шляхом державної підтримки молочних товаровиробників;
- задоволення попиту населення молочною продукцією, а промисловості сировиною та сприяння сталому розвитку сільських територій;
- скорочення залежності від імпорту та проведення протекціонізму вітчизняного товаровиробника;
- створення належного пільгового податкового режиму;
- створення інтегрованого та кооперованого виробництва;
- підвищення конкурентоспроможності української продукції та товаровиробників, шляхом модернізації виробництва;
- формування ефективно функціонуючого ринку молочної продукції, сировини і продовольства, що забезпечує підвищення прибутковості молочних товаровиробників.

За кордоном (США, Канада, Австралія, Нова Зеландія) основні виробники і продавці агропродукції у світі – кооперативи. Вони представлені малими та середніми виробниками, ці об'єднання дозволяють середнім фермерам виходити на міжнародний ринок, напряду продавати свою продукцію та отримувати вигідніші умови співпраці. Завдяки тому, що кооперативи більш «відкриті» для вступу та виходу учасників, ніж інші форми господарювання, вони мають більший успіх та розраховані на значну кількість учасників. Але законодавча база поки що не дозволяє повною мірою впровадити кооперативи в Україні, тому першим кроком до забезпечення розвитку молочної галузі є її удосконалення [5].

Висновки. За останні три роки ринок молочної продукції України значно скоротився майже в 1,6 разів. Позитивним є збільшення реалізації продукції у 1,2 рази за межі України, що підтверджує попит на вітчизняну продукцію за кордоном. Головною проблемою спаду реалізації ринку молочної продукції є геополітичне протистояння з Росією, загальноекономічна криза та зміни в правилах оподаткування.

Вирішення окреслених проблем можливо за рахунок: державної бюджетної підтримки молочних товаровиробників, формування ефективно функціонуючого ринку молочної продукції, модернізації виробництва, створення інтегрованих та кооперованих формувань.

Литература:

1. Ринок молока в Україні – сучасний стан і перспективи у новому звіті ІНФАГРО URL: <http://infagro.com.ua/ua/2016/07/27/rinok-moloka-v-ukrayini-suchasniy-stan-perspektivi-u-novomu-zviti-infagro/>
2. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL:<http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. Скопенко Н. С., Бовкун А. О. Сучасний стан та тенденції розвитку молочної галузі України. URL: http://ipdo.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=259&Itemid=&lang=en_2.
4. ТОП-10 найбільших виробників молочної продукції в Україні URL: <http://agravery.com/uk/posts/show/top-10-najbilsih-virobnikiv-molocnoi-produkcii-v-ukraini>
5. Тарасова Ю. А. Стан та перспективи розвитку молочної галузі України/ Ю. А. Тарасова // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2017.- 1(62).- С.149-156.

6. Крамаренко І. С. Фактори впливу на інвестиційно-фінансову привабливість підприємств агропродовольчої сфери України / І. С. Крамаренко // *Агросвіт*. – 2013.-№15. – С.22-25

7. Крамаренко І. С. Державне фінансування агропродовольчої сфери України / І. С. Крамаренко // *Агросвіт*.-2013.-№17.- С. 13-17

References:

1. Rynok moloka v Ukraini – suchasnyj stan i perspektyvy u novomu zviti INFAHRO URL: <http://infagro.com.ua/ua/2016/07/27/rinok-moloka-v-ukrayini-suchasniy-stan-perspektivi-u-novomu-zviti-infagro/>

2. Official website of the State Statistics Service of Ukraine [Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy].URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/\[in Ukrainian\]](http://www.ukrstat.gov.ua/[in Ukrainian])

3. Skopenko N. S., Bovkun A. O. “Suchasnyj stan ta tendentsii rozvytku molochnoi haluzi Ukrainy”.URL: http://ipdo.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=259&Itemid=&lang=en_2.

4. TOP-10 najbil'shykh vyrobnykiv molochnoi produktsii v Ukraini URL: <http://agravery.com/uk/posts/show/top-10-najbilsih-virobnikiv-molochnoi-produkcii-v-ukraini>

5. Tarasova, Y., (2017), “Status and prospects of development of Ukrainian dairy industry”, *Visnyk sotsial'no-ekonomichnykh doslidzhen'*, vol.1(62), pp.149-156

6. Kramarenko, I. S. (2013), “Factors of influence on investment-financial attractiveness of enterprises of ukraine's agro-provisional sphere”, *Ahrosvit*, vol. 15, pp. 22-25

7. Kramarenko, I. S. (2013), “Public funding of agricultural and food sector in Ukraine”, *Ahrosvit*, vol. 17, pp. 13-17

UDC: 332.145; 338.49

**LAW OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF SOCIAL
PRODUCTION FORCES OF A REGION**

PhD in Economic, V. Panasyuk

Ternopil National Economic University, Ukraine, Ternopil

In the article the process of formation of the paradigm of infrastructure development in the region is considered, which is based on the availability of diverse and stable ties, essential interdependencies, which are expressed by the laws. It is disclosed that the development of the social infrastructure of the region is based on a number of laws in which the laws of social development that are acting objectively, in particular effective development and allocation of productive forces, the complex development of productive forces, territorial concentration, coordination of interests, socialization, specialization, humanization, scientific production organization, stable and proportional development. The implementation of laws and laws is closely linked to the development of a set of principles as the main provisions and rules of action in the process of forming the paradigm of social infrastructure development in the region.

Key words: productive forces, region, social infrastructure, laws, principles

кандидат економічних наук, Панасюк В. М. Закономірності формування та розвитку соціальних продуктивних сил регіону/ Тернопільський національний економічний університет, Україна, Тернопіль

В статті розглянутий процес формування парадигми розвитку інфраструктури регіону, що базується на врахуванні наявності багатоманітних і стабільних зв'язків, суттєвих

взаємозалежностей, які виражаються законами. Розкрито, що розвиток соціальної інфраструктури регіону ґрунтується на цілому ряді закономірностей, в яких проявляються закони суспільного розвитку, що діють об'єктивно, зокрема ефективного розвитку і розміщення продуктивних сил, комплексного розвитку продуктивних сил, територіальної концентрації, погодження інтересів, соціалізації, спеціалізації, гуманізації, наукової організації виробництва, стабільного та пропорційного розвитку. Реалізація законів та закономірностей тісно пов'язана з розробкою комплексу принципів як основних положень і правил дій в процесі формування парадигми розвитку соціальної інфраструктури регіону.

Ключові слова: продуктивні сили, регіон, закони, соціальна інфраструктура, принципи

Вступ. Розвиток природи і суспільства характеризується наявністю різноманітних і стабільних зв'язків та залежностей, які є проявом дії різних сил. Найбільш загальні та суттєві взаємозалежності і взаємозв'язки виражаються законами. Закони відображають причинно-наслідкові зв'язки, тобто такі, коли залежності між причиною і наслідком однозначні, взаємодія різних сил приводить до ймовірного наслідку, зокрема при дії суспільних, в тому числі економічних законів.

Економічні закони відображають найзагальніші та стабільні зв'язки, у сфері виробничих відносин - у процесі суспільно корисної діяльності. Це необхідні та стійкі залежності між економічними явищами в процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ і послуг. Відображаючи об'єктивну реальність такі загальні економічні закони здійснюють найважливіший вплив на розвиток продуктивних сил регіону, в тому числі соціальних.

Вагомий внесок у вивченні питань, що стосуються специфіки формування та функціонування соціальних продуктивних сил, здійснили наступні науковці: Д. Біль, Дж. Ван Данта, Е. Гремліч, Д. Канініг, К. Бреннан, Вітренко Н., Данилишин Б., Кінаш І., Куценко В., Рандалов Ю., Тощенко Ж. та інші. Внесок вчених-економістів у вирішенні актуальних проблем функціонування соціальної інфраструктури є значним, але при цьому слід звернути увагу на об'єктивну необхідність подальшого дослідження питань, що стосуються закономірностей формування соціальних продуктивних сил регіону в сучасних економічних умовах.

Постановка завдання. Дослідження теоретичних аспектів формування законів та принципів розвитку соціальної інфраструктури регіону.

Виклад основного матеріалу. Закономірності відображають найбільш загальні відносини між продуктивними силами і територією, незалежні, об'єктивно існуючі, необхідні взаємозв'язки і взаємообумовленості у функціонуванні та розміщенні підприємств, галузей і розвитку раціональних зв'язках між ними.

Соціальний розвиток загалом і розвиток соціальної інфраструктури регіону зокрема ґрунтується на цілому ряді закономірностей, в яких проявляються закони суспільного розвитку, що діють об'єктивно. Саме в результаті взаємодії законів суспільного розвитку в певний період формуються об'єктивні закономірності розміщення та діяльності, які мають свої особливості прояву в конкретній соціальній сфері діяльності.

Серед загальних закономірностей, як проявів економічних законів і відображень стійких зв'язків та взаємозалежностей між силами і явищами, найбільш впливовими є найбільш ефективний розвиток і розміщення продуктивних сил:

- комплексний розвиток і розміщення продуктивних сил, зокрема соціальних;
- територіальний поділ праці;
- територіальна концентрація виробництва;
- відкритість просторового розвитку соціально-економічних систем;
- адекватність виробничих відносин характеру та рівню розвитку продуктивних сил;
- відповідності попиту і пропозиції;
- структурна стійкість соціального простору як цілісного утворення, принципова множина (альтернативність) шляхів розвитку соціальних систем, необмеженість просторово-часового розвитку;
- динамічність розвитку;
- соціальна спрямованість [1, с.119].

Орієнтація на них дозволяє на основі концентрації матеріальних, трудових і фінансових ресурсів маневрувати різними потоками в межах певного регіону, проводити необхідні заходи різнопланового характеру, оптимізувати взаємовідносини у соціальних структурах, формувати ефективну фінансово-виробничу, промислово-інвестиційну політику, удосконалювати територіальну структуру і організацію соціальної інфраструктури.

Як і соціальний розвиток так і розвиток соціальної інфраструктури базується на постійно діючих, всеохоплюючих закономірностях розвитку і розміщення продуктивних сил, які є проявом загального економічного закону або законів у конкретних умовах і відображають стійкі причинно-наслідкові зв'язки і залежності між взаємодіючими силами соціальних систем, і є необхідним підґрунтям для вирішення практичних завдань [2, с.55].

До основних з них відносяться:

1. економічно ефективний розвиток і розміщення основних об'єктів соціальної інфраструктури, яка впливає з закону економії суспільної праці і регулює затрати і подолання регіональної незбалансованості між районами.

2. виробництва та надання послуг і споживання продукції. За цією закономірністю відношення між сферами економіки та регіоном такі, що найбільш можливий ефект забезпечується найменшими можливими витратами на розміщення і розвиток об'єкту. Ця закономірність реалізується через принцип наближення виробництва до джерел сировини і районів споживання;

3. комплексного розвитку і розміщення продуктивних сил соціальної інфраструктури, яка впливає із економічного закону суспільного поділу праці і проявляється у спеціалізації господарства регіонів. Ця закономірність відповідає найважливішій вимозі господарювання - досягнення найвищих результатів при найменших затратах. Основними ознаками її є: найбільш повне використання ресурсів, раціональна галузева і функціональна структура господарства, тісний зв'язок і збалансованість усіх ланок інфраструктурного господарства;

4. закономірність територіальної концентрації виробництва відображає об'єктивну тенденцію його зосередження в обмеженому просторі та проявляється в економії затрат за рахунок агломераційного ефекту;

5. закономірність територіального поділу праці є відображенням процесу спеціалізації території на виробництві певних видів продукції чи послуг на основі розвиненого міжрегіонального обміну. Розміщення продуктивних сил з урахуванням територіального поділу праці та спеціалізації регіонів знижує витрати виробництва чи надання послуг і приводить до підвищення ефективності

виробництва;

6. закономірність соціальної спрямованості використання соціальної інфраструктури зумовлюється дією низки економічних законів, серед яких можна назвати закон відповідності виробничих відносин рівню розвитку продуктивних сил як основний економічний закон будь-якого суспільства, піком підвищення продуктивності праці, економії часу та інше. Держава забезпечує соціальну спрямованість економіки, а отже, підпорядковує використання інфраструктурного потенціалу інтересам і потребам людини. Ця закономірність реалізується через урахування інтересів населення щодо все більш повного задоволення особистих і суспільних потреб людей, підвищення рівня соціально-економічного розвитку регіону, пріоритетність вирішення соціальних проблем та забезпечення конституційних прав усіх громадян - права на гідне життя [3, с.36].

Найбільшу роль відіграє закономірність сталого розвитку інфраструктури продуктивних сил, оскільки вона визначає стратегічний напрям досягнення соціально-економічного розвитку регіонів на основі існуючого інфраструктурного ресурсного потенціалу. Основним положенням і сталого розвитку є посилення соціальної складової, забезпечення раціонального природокористування, відтворення ресурсної бази, реструктуризація інфраструктурного комплексу регіону у зв'язку з новими економічними і соціальними умовами.

Вартим уваги є врахування закономірностей глобалізації та регіоналізації, які останнім часом набувають прискорення.

Отже за умов розвитку і зміцнення ринкових відносин постають певні закономірності у формуванні та використанні соціальної інфраструктури, які формуються в результаті взаємодії природи і суспільного розвитку. Пізнання закономірностей розвитку та

використання інфраструктурного потенціалу обумовлено практичними потребами суспільства. Будь-який регіон може успішно функціонувати лише за умови глибоких знань про наявність інфраструктурних ресурсів, їх економічної оцінки, чинників, які впливають на формування та їх використання. Важливе значення має пізнання закономірностей формування та використання потенціалу соціальної інфраструктури під час підготовки регіональних програм, спрямованих на поліпшення соціально - економічного становища регіону, прогнозування розвитку окремих галузей і міжгалузевих комплексів з урахуванням невирішених проблем.

Соціальна інфраструктура у своєму розвитку підвладна дії економічних законів, часовим проявом дії яких є закономірності просторово-часового розвитку і функціонування складових соціальної інфраструктури, на базі яких формуються принципи [5, с.29]. Тому у формуванні ефективного розвитку соціальної інфраструктури та обґрунтуванні пріоритетних напрямів функціонування її основних сфер важлива роль належить виявленню та виокремленню принципів, врахування та базування на яких є невід'ємною складовою розробки парадигми і її стратегічних напрямів її діяльності.

Принципи в ринковій економіці являють собою основні, базові наукові положення, якими керуються в діяльності, їх можна розглядати як методи господарювання. Це - керівні положення, основні ідеї, правила дії, які вироблені практичною діяльністю людини в результаті пізнання об'єктивних законів та закономірностей. Принцип є цілеспрямованою дією, направленою на виявлення об'єктивних закономірностей розвитку продуктивних сил з урахуванням різних факторів.

Обґрунтування системи принципів в певній сфері діяльності залежить від поставлених задач, специфіки і її особливостей,

загального курсу і соціально-економічної політики. Основним вектором соціально-економічного розвитку країни є ефективна реалізація її людського і творчого потенціалу в контексті динамічного випереджуючого розвитку і стійкості суспільства. Саме освіта, інтелект, професійний досвід, соціальна мобільність визначаються головною складовою національного багатства та основним ресурсом подальшого розвитку регіону.

Пріоритетність соціальної інфраструктури в умовах глобалізації та інтеграції, входження у світовий ринок господарювання потребує як врахування принципів загальноекономічного так і формулювання принципів специфічного характеру стосовно соціального регіонального розвитку .

Принципово нові підходи в розвитку соціальної інфраструктури як комплексу підприємств, установ і закладів, покликаних створювати загальні умови життєдіяльності населення та функціонування суспільних відносин, проявляються у нерозривному зв'язку між розміщенням її об'єктів та дислокацією населення, їх територіальних спільностей, що обумовлює територіальну організацію соціальної інфраструктури на базі врахування і використання певного, конкретного для даної сфери, комплексу принципів.

Принцип соціальної орієнтації як основа критеріальної характеристики соціальної регіональної інфраструктури у визначенні його першочергових дій. Він є провідним серед усього комплексу принципів розбудови соціальної інфраструктури. Особливого значення він набуває для нашої дійсності, оскільки соціальна спрямованість розбудови української держави та реформування економічної системи, які зараз відбуваються, набули особливого значення; а неповне врахування, а інколи й ігнорування соціальних наслідків неефективного розвитку економіки привело до різкого

падіння рівня життя населення, зростання соціальної диференціації та напруженості. Цей принцип визначає націленість на досягнення добробуту населення, стимулювання його соціальної активності та прагнення соціального прогресу.

Принцип системності і комплексності полягає у дослідженні, програмуванні та прогнозуванні тенденцій, прогресивних процесів розвитку соціальної сфери як багатокomпонентної підсистеми суспільного відтворення з багаточисельними взаємозв'язками між її складовими і врахуванням взаємовпливів. Він передбачає взаємопов'язане, взаємообумовлене сполучення виробництва та інфраструктури в межах господарських систем. Наслідком його застосування у програмуванні є визначення пріоритетів, спектру взаємоузгоджених коротко- та довгострокових програм, збалансування тактичних та стратегічних пріоритетів розвитку соціальної сфери. Цей принцип обумовлює з одного боку, системну побудову соціальної політики з урахуванням всього комплексу політичних, соціальних, екологічних, економічних, науково-технічних, територіальних факторів та завдань; а з іншого боку, забезпечення умов для комплексного розвитку соціальних систем регіону. Його дотримання сприятиме формуванню цілісних соціальних регіональних систем, оскільки передбачає взаємопов'язане, взаємообумовлене сполучення виробництв та надання послуг як елементів інфраструктури.

Актуальним в ринкових умовах господарювання є дотримання принципу врахування територіального поділу праці. Він означає необхідність загальнодержавного регулювання і сприяння ефективній спеціалізації соціальних систем з урахуванням територіальної диференціації як природоресурсних, економічних і соціальних умов та факторів так і загального ринкового простору країни, а також ємкостей

і потреб вітчизняних і світових ринків. Передбачає врахування прогнозованої перспективної ситуації розміщення продуктивних сил, організаційних форм регулювання соціально-економічного простору і його регіональних соціально-економічних систем.

Принцип збалансованості і пропорційності передбачає дотримання пропорцій всіх складових соціального потенціалу в системі єдиного економічного простору, взаємну відповідність розвитку складових соціальної інфраструктури регіону. Він вимагає врахування єдності і мультиплікативної залежності функціонування складових інфраструктури, передбачає вимірювання і забезпечення належної доступності відповідних об'єктів і послуг на засадах ієрархічності міжсистемної організації мережі з урахуванням задоволення повсякденних та періодичних потреб.

Принцип планомірності передбачає усвідомлену, організаційну (всупереч стихійну, спонтанну) державну політику розбудови соціальної інфраструктури в системі економічного простору в інтересах людей, суспільства та держави. Планомірність ґрунтується на теоретичних засадах «планування розвитку» як синтезу державного регулювання, планування та економічного прогнозування.

Дотримання принципу планомірності дозволяє запобігати чи істотно пом'якшувати руйнівні наслідки стихійних, спонтанних соціальних та економічних процесів і явищ й виникнення криз. Особливого значення принцип планомірності набуває в умовах реструктуризації економіки та соціального розвитку регіонів в системі економічного простору.

Принцип оптимальності і ефективності полягає в реалізації основних напрямів розвитку соціальної інфраструктури з найменшими сукупними витратами суспільної праці при певних фінансових

затратах у найкоротші терміни. Додержання принципу передбачає побудову, дослідження, оцінку і вибір за певними критеріями альтернатив досягнення цілей розвитку соціальної інфраструктури, урахування всіх ефектів та узгодження критеріїв оптимальності на всіх рівнях прийняття рішень.

Принцип пріоритетності передбачає забезпечення планомірності та етапності і першочерговості у досягненні цілей соціальної інфраструктури, виходячи із пріоритетних завдань. Він сприяє визначенню пріоритетних цілей і завдань розвитку соціальної інфраструктури відповідно до стратегії соціально- економічного розвитку та реальних ресурсних можливостей, орієнтує на дотримання соціальної спрямованості при використанні всіх ресурсів.

Принцип раціонального використання природних ресурсів і екологічної безпеки спрямований на припинення руйнівного впливу виробництва на природне середовище та забезпечення нормального стану довкілля. Значення цього принципу зростає у зв'язку з поглибленням дефіциту ряду природних ресурсів при нерівномірності їх географічного розподілу. Слід враховувати, що нині якість оточуючого природного середовища стала невід'ємним параметром якості життя населення і набула першочергового соціального значення. Між тим велике антропогенне навантаження на природу країни призвело до необхідності екологізації продуктивних сил і забезпечення екологічного спрямування державного регулювання соціально-економічного розвитку регіональних господарських, збереження екологічної рівноваги.

Принцип адаптації структурних змін до нових геополітичних і ринкових умов, до вимог внутрішнього й зовнішнього ринку та світового поділу праці. Маємо на увазі глибинні перетворення, формування ринкового середовища, імплементацію у європейські і

світові економічні та політичні структури, розвиток процесів глобалізації та регіоналізації. Нова парадигма розвитку та організації соціальної інфраструктури має орієнтуватися на вимоги як внутрішнього, так і світового поділу праці, на потреби внутрішнього і зовнішнього ринків. Саме в цьому полягає зміст принципу адаптації, яким миють керуватися підприємницькі, комерційні, владні регіональні структури під час розбудови соціального простору. Адаптація суб'єктів соціальної інфраструктури до ринкових умов пов'язана з формуванням нової соціальної політики на основі використання принципів світового маркетингу, гнучкої системи структурних змін з тим, щоб мати можливість визначити напрями і структурних перетворень, змодельовати варіанти переходу до нових структур і соціального простору і врахувати соціальні наслідки цих змін.

Принцип варіантності передбачає необхідність вибору шляхів досягнення цілей і розв'язання завдань управління соціальним розвитком у забезпеченні оптимальних зрушень у галузево-територіальній, функціональній, просторовій структурі соціального простору, використання його і господарських, інформаційних та людських ресурсів з розробкою варіантів розвитку соціальної інфраструктури та вибору найбільш оптимального з них.

Принцип сталості спрямований на збереження умов відтворення і розвиток потенціалу території, природно-ресурсної, екологічної, господарської, соціальної та інших складових в режимі збалансованості та соціальної орієнтації. Поряд з отриманням короткочасного соціального ефекту від окремих заходів державного регулювання, цей принцип передбачає врахування наслідків, здатних негативно вплинути на стабільний соціальний розвиток у довгостроковій перспективі. В більш широкому розумінні його сутність полягає в такому поєднанні і взаємообумовленій територіальній

організації всієї множинності об'єктів природи і суспільства, а також організації їх функціонування, при якій ці системи соціального простору мали б стабільну здатність до стійкого розвитку і відтворення.

Принцип субсидіарності повинен забезпечити чітке розмежування повноважень між центральними і місцевими органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування з делегування конкретних рішень на той рівень, де вони можуть виконуватись найбільш ефективно. Він може розглядатися як органічне поєднання централізовано розроблених орієнтирів і обмежувачів з господарською ініціативою органів регіонального управління і підприємців. Дотримання цього принципу закладає основу для гармонійного поєднання економічних інтересів різних рівнів господарської ієрархії з урахуванням інтересів представників різних форм власності. Реалізація цього принципу полягає в забезпеченні об'єднання державної політики і власної політики регіонів, у вирівнюванні рівнів соціально-економічного розвитку, підвищенні рівня життя населення.

Принцип гармонізації економічних інтересів центру й регіонів при пріоритетності загальнодержавних інтересів передбачає узгодження, оптимально можливе поєднання інтересів країни, суспільства з інтересами територіальних громад при проведенні регіональної соціальної політики регіонів. Принцип передбачає органічне поєднання інтересів країни та її регіонів, створення умови для розвитку продуктивних, зокрема соціальних сил, з метою підвищення рівня їх соціально-економічного розвитку.

Принцип забезпечення цілісності та єдності соціально-економічного та інформаційного простору. Питання інформаційного обміну є пріоритетними стратегічними завданнями для всіх територій

економічного і соціального простору, що динамічно розвиваються. Інформаційні та комунікаційні технології являються одним з ефективних факторів просторового соціального розвитку. Дотримання цього принципу вимагає посилення акценту не тільки на фізичних об'єктах, але й на функціональних, економічних, соціальних, культурних, інформаційних зв'язках між територіальними співтовариствами. Він передбачає використання переваг економічної глобалізації і оптимального використання локальних ресурсів.

Поряд з наведеними принципами, значну роль, як основоположні ідеї, керуючі положення і правила дії відіграють й інші принципи загальноекономічного характеру: науковості, історизму, територіальності, варіантності, і, особливо, специфічного характеру у розвитку соціальної інфраструктури, а саме: інтеграції соціального простору, соціального вирівнювання, соціальної справедливості, партнерства, мобільності, доцільності, ритмічності, неперервності, взаємопов'язаності, відкритості, синхронності дій, соціальної узгодженості [4].

До суто специфічних принципів розбудови соціального простору та соціальної інфраструктури можна віднести: емергентність, зворотного зв'язку, функціональної інтеграції, ієрархічності, континуальності, мобільності, неперервності, конвергенції, компліментарності, неадитивності, і синергічності, багатоцільового характеру, функціональної інтеграції, соціального узгодження дій, соціального вирівнювання, соціальної і справедливості і т.д. Ці принципи мають тісний зв'язок з особливостями та властивостями соціально-економічного простору та його регіональних систем. В нових умовах господарювання виокремлюються і набувають особливої ваги принципи креативності, справедливості, соціалізації та гуманізації.

Висновки. Реалізація цих принципів із певними змінами в їх структурі і змісту в напрямку конкретизації і пріоритетності, узгодження їх з новітніми тенденціями світогосподарського розвитку сприятиме забезпеченню розбудови соціального простору регіону, оптимізації розвитку інфраструктурних систем і в кінцевому рахунку - економічному регіональному зростанню.

Література:

1. Пігуль Н. Г. Соціальна інфраструктура: функціональне призначення та особливості розвитку [Текст] / Наталя Георгіївна Пігуль // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 117-122.
2. Кириченко С. О. Класифікація соціальної інфраструктури в регіонах за функціонально-спеціалізованим підходом / С. О. Кириченко // Проблеми системного підходу в економіці. – 2015. – № 53. – С. 53-58.
3. Салівончик О. М. інституційне забезпечення формування та розвитку соціальної інфраструктури регіону / О. М. Салівончик// Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки - м.Херсон, 2013. – Випуск 2. – С. 35-37
4. Проблеми та перспективи управління розвитком соціальної інфраструктури на місцевому рівні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/April/7.htm>. - Назва з екрану.
5. Татаревська М. С. Регіональна соціальна політика: особливості формування та реалізації [Електронний ресурс] / М. С. Татаревська, О. О. Лосікова // *Dynamika naukowych badań* – 2013: materialy IX Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji (07-15

lipca 2013 roku). – 2013. – Vol. 2. - S.27-32. – Режим доступу: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/2505>

6. Якість життя населення регіону: аналіз, прогнозування, соціальна політика: монографія [Електронний ресурс] / Під редакцією Никифоренка В. Г. – Одеса: Атлант, 2012. – 316 с. – Режим доступу: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/174>

References:

1. Pihul N. H. Sotsialna infrastruktura: funktsionalne pryznachennia ta osoblyvosti rozvytku [Tekst] / Natalia Heorhiivna Pihul // Ekonomichnyi analiz: zb. nauk. prats / Ternopilskyi natsionalnyi ekonomichnyi universytet; redkol.: V. A. Derii (holov. red.) ta in. – Ternopil: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr Ternopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu “Ekonomichna dumka”, 2014. – Tom 16. – № 1. – S. 117-122.

2. Kyrychenko S. O. Klasyfikatsiia sotsialnoi infrastruktury v rehionakh za funktsionalno-spetsializovanyim pidkhodom / S. O. Kyrychenko // Problemy systemnoho pidkhotu v ekono- mitsi. – 2015. – № 53. – S. 53-58.

3. Salivonchyk O. M. instytutsiine zabezpechennia formuvannia ta rozvytku sotsialnoi infrastruktury rehionu / O. M. Salivonchyk// Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia: Ekonomichni nauky - m.Kherson, 2013. – Vypusk 2. – S. 35-37

4. Problemy ta perspektyvy upravlinnia rozvytkom sotsialnoi infrastruktury na mistsevomu rivni [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/April/7.htm>. - Nazva z ekranu.

5. Tatarevska M. S. Rehionalna sotsialna polityka: osoblyvosti formuvannia ta realizatsii [Elektronnyi resurs] / M. S. Tatarevska, O. O. Losikova // Dynamika naukovych badań – 2013: materialy IX Międzynarodowej naukowii-praktycznej konferencji (07-15 lipca 2013

roku). – 2013. – Vol. 2. - S.27-32. – Rezhym dostupu: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/2505>

6. *Yakist zhyttia naseleння rehionu: analiz, prohnozuvannia, sotsialna polityka: monohrafiia [Elektronnyi resurs] / Pid redaktsiieiu Nykyforenka V. H. – Odesa: Atlant, 2012. – 316 s. – Rezhym dostupa: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/174>*

UDC: 330.101

**TRANSFORMATION of COOPERATION between BUSINESS
ENTERPRISE and HIGHER EDUCATION SECTORS in INFORMATION
ECONOMY**

PhD in Economic, Kholiavko N. I.

Chernihiv National University of Technology, Ukraine, Chernihiv

The article defines the role of government sector, business enterprise sector, higher education sector and private non-profit sector in processes of information economy formation. The author identifies the key current problems of cooperation between the higher education sector and business enterprise sector in Ukraine; the transformation of business enterprise sector's priorities of activities, and its requests to universities under the conditions of information economy formation. The directions of coordination of enterprises' and higher education institutions' interests with the identification of educational and research vectors of their mutually beneficial partnership are determined in the article.

Key words: information economy; business enterprise sector; higher education sector; higher educational institution; diversification; commercialization; information and communication technologies.

Urgency of the research. In the conditions of the information economy formation the approaches to organization of national economy main sectors' activities are transformed, as well as the directions of their interaction and cooperation. The competitiveness of economic actors and of the national economy requires the implementation of effective communications and the development of information exchange channels between the vertices of the Quadruple Helix "government – business – higher education – non-profit sector". The enterprises' innovative activity as a factor of their competitiveness in current conditions requires the flexibility and dynamism of the higher education sector, in particular – the ability of its subjects to generate knowledge, information, new ideas, to transfer the research results to the real economy through the commercialization processes. In this context it is urgent to identify the directions of modernization of the country's higher education system according to the changeable business demands; due to resource constraints and inadequate funding of higher education institutions it could become the bases of the diversification of universities' funding sources.

Actual scientific researches and issues analysis. The problems of information economy formation and development are the research objects of Ukrainian and foreign scientists. The fundamental bases of the information economy formation are developed by V. Andrushchenko, Y. Bazhal, D. Bell, B. Danilishin, M. Zgurovsky, M. Castells, J. Masud, F. Makhlop, M. Porat, E. Toffler, A. Chukhno, S. Shkarlet and others. In particular, D. Bell and M. Castells consider information as a resource for social development, and main productive force. For the first time the term "information economy" was used by M.Porat. E.Toffler emphasizes the exceptional need for in-depth scientific analysis of production, use and dissemination of information. P.Drucker puts the accent on the methodological necessity for the introduction of the concept of the information sector of the economy.

Uninvestigated parts of general matters defining. Despite the existence of number of scientific publications of domestic and foreign researchers, the issue of identification of vectors of cooperation between business enterprise and higher education sectors on the complementarity and efficiency principles in the conditions of the information economy requires in-depth research.

Target setting. The aim of the article is to identify the directions of modernization of the higher education system in accordance with the needs of business enterprise sector in the conditions of the information economy formation.

The statement of basic materials. Modern socio-economic, technological and technological tendencies of global development cause the following priority vectors of modification of the functioning profiles of the macroeconomic actors in the information economy:

- government sector - macroeconomic regulation; socio-economic, innovation, scientific and technical development forecasting; creating favorable conditions and stimulating economic agents to implement new technologies and innovations; guarantee of intellectual property rights;

- business enterprise sector - modernization of production processes on the basis of modern innovative information and communication technologies;

- higher education sector - training of highly skilled specialists capable for innovative thinking; providing scientific and technical progress of the country;

- private non-profit sector - promoting the development of innovative culture in society to raise the level of people's susceptibility to new approaches, technologies, products, etc.

In the article we use the European Commission's approach to the classification and definition of economy sectors. In particular, "higher education sector is composed of all universities, colleges of technology, and

other institutes of post-secondary education, whatever their source of finance or legal status. It also includes all research institutes, experimental stations and clinics operating under the direct control of or administered by or associated with higher education establishments”; “business enterprise sector includes all firms, organizations and institutions whose primary activity is the market production of goods or services (other than higher education) for sale to the general public at an economically significant price” [3].

The transformation of the national economy subjects' activities under the conditions of transition to functioning on an information basis is accompanied by the changes in specificity and intensity of relations between them on a qualitatively higher level of complexity and coherence. In this context the especial role is played by the higher education sector represented by higher educational institutions of different levels of accreditation and funding sources including their intellectual, innovative and research potentials. Therefore the higher education sector plays the role of a basic linking section within the Quadruple Helix "Government - Business enterprise - Higher education - Private non-profit sector". The information economy causes modifications in the system of enterprises competitiveness factors increasing the influence of innovation, intellectual, technological aspects and stimulating them to functioning on the basis of following principles: dynamism (higher speed of transformation and efficiency of updating approaches to organization and conducting of business); informational (introduction of modern information and communication technologies in the processes of production, management and customer service; increasing the volumes of information resources using in the business activities); adaptability (regular monitoring and adequate adaptation to key global social and economic trends, taking into account national and regional specifics); modernity (generating ideas, introducing innovations into production, organizational and other business processes) [4; 7].

The business enterprise sector is increasing the demand for information resources, scientific and technical, qualitative educational services, thereby ensuring the growth of knowledge-intensive production, the pace of implementation of modern information and communication technologies, modernizing production processes, raising the innovation level and the competitive positions in the relevant markets. In this context the inquiries of modern innovative enterprises to the higher education sector are not limited only with the aspects of training of highly skilled specialists but are substantially changing, focusing on the issues of efficiency of research, inventive and patent activities of higher educational institutions. Moreover, the emphasis is put both on quantitative (volumes, speed of generation and transfer of knowledge and information, duration of implementation, planned costs, expected quantitative results), and on qualitative (relevance, applied component, scientific value, competitiveness, expected effects) characteristics of services produced by the subjects' of the higher education sector.

The new functioning principles of enterprises intensify the development of higher education sector. The subjects of higher education sector influence the processes of information economy formation through the realization of educational (in 2016/2017 academic year 287 higher education institutions of the III-IV accreditation levels were training 1369.4 thousand future highly skilled specialists within a differentiated professional structure [8] (Table 1). However the Ukrainian higher educational institutions in today's globally highly competitive conditions face a number of economic (including financial: public funding reduction; necessity of funding sources diversification, modernization of financial mechanisms, regular updating of material and technical base, optimization of structure of universities budgets' expenditures, and etc.), social (massification of education; low level of social recognition; insufficient level of correlation between obtained educational level and wages; low average living standard of population, etc.), demographic (decrease in the enrolment rates;

migration processes, etc.), global (internationalization of higher education; increasing competition in the global educational services market; activation of international youth mobility, etc.) challenges.

Table 1

Dynamics of the Potential and Capacity Parameters of the Higher Education Sector in the Development of Scientific Activity in Ukraine [8]

Parameter	2010	2015	2016
Number of R&D organizations	178	151	153
Number of R&D personnel	67588	39670	20717
Financing of internal expenses on R&D, UAN thous.	530708,9	590631,6	725496,3
Internal expenses on fundamental research projects, UAN thous.	-	217298,4	240442,6
Internal expenses on applied research projects, UAN thous.	-	265771,2	353690,2

The problems of the effectiveness of Ukrainian higher education look urgent through the prism of comparative analysis (Table 2). The basis for the information economy development is the research activity in the country, the intensity and effectiveness of which depend on the funding indicators. So we suggest realizing the comparative analysis of finance contributions from economy's sectors to research and development activities in some EU countries and Ukraine (with the identification of the higher education sector role). In the European Union countries the bigger rate of research and development spending is demonstrated by the business enterprise sector; that is also typical of Ukraine (there is a positive trend). At the same time, in the EU countries the higher education sector is actively involved in research and development activities, which is reflected in the financial parameters (on average, the second position in R&D financing after the business enterprise sector). In Ukraine the share of expenses of the higher education sector on R&D is lower; moreover - there is a negative tendency towards the reduction of R&D financing. The main reasons for this tendency are: low flexibility, inefficiency and insufficient adequacy of financial mechanisms of domestic higher educational institutions to modern economic realities.

At the current stage, unfortunately, we could identify two problems: the low development level of the contacts between the higher education sector and the business enterprise sector; and also the lack of real possibilities of the realization of domestic higher education institutions' potential. The economical and statistical analysis showed a number of problematic aspects, the main among which in the analyzed context are following:

- existence of some "distance" (gap) between the higher education, academic science and the real economy - both in educational (according to qualification, professional structure and number of staff training – without the necessary previous coordination with the labor market demand), as well as in research (topics and degree of practical value of scientific results - without the necessary previous coordination with the business enterprise sector) vector;

- low level of innovation activity of the domestic business (comparing with the European average parameters), and also its low interest in conducting and financing research activities;

- lack of financing in the higher education sector, that causes problems of impossibility of fast modernization and updating of the material and technical base of educational and research processes [5]; lack of experience in effective approbation of fundraising tools; low diversification of funding sources; lack of universities' practice in introduction of endowment funds;

- underdeveloped commercialization mechanisms in higher educational institutions;

- problems of financial management in the educational sphere [10], etc.

At the state level should be developed and implemented the complex of systemic measures aimed at eliminating the listed above limiting problems. In today's conditions of the information economy formation the issue of cooperation within the chain "higher education - science - innovation - business" become relevance, because it forms the basis of competitiveness of economic actors and of national economy in general [1; 2; 6; 9]. It is important

Table 2

Percentage of R&D expenses of different sectors of economy, in total expenditures,% [8]

Country	Business enterprise sector				Government sector				Higher education sector				Private non-profit sector			
	2010	2014	2015	Rate of growth, 2015 to 2010, %	2010	2014	2015	Rate of growth, 2015 to 2010, %	2010	2014	2015	Rate of growth, 2015 to 2010, %	2010	2014	2015	Rate of growth, 2015 to 2010, %
<i>EU-28</i>	61,8	63,8	64	3,56	12,9	12	12	-6,98	24,3	23,4	23,2	-4,53	1	0,8	0,8	-20
Bulgaria	50,3	65,7	73,3	45,73	37,3	24,7	20,8	-44,24	11,8	8,8	5,4	-54,24	0,7	0,8	0,5	-28,57
Estonia	50,2	43,5	46	-8,37	10,6	11	10,8	1,89	38	44,3	41,4	8,95	1,2	1,2	1,8	50
Spain	51,5	52,9	52,5	1,94	20,1	18,8	19,1	-4,98	28,3	28,1	28,1	-0,71	0,2	0,2	0,2	0
Latvia	37	35,5	24,8	-32,97	23	24	25,6	11,30	40	40,5	49,6	24,00	*	*	*	--
Lithuania	29,4	30,9	26,9	-8,50	17,5	17	17,2	-1,71	53,1	52,1	55,9	5,27	*	*	*	--
Germany	67,1	67,5	67,7	0,89	14,8	14,8	14,9	0,68	18,2	17,7	17,4	-4,40	*	*	*	--
Poland	26,6	46,6	46,6	75,19	35,9	24	24,4	-32,03	37,2	29,2	28,9	-22,31	0,3	0,3	0,2	-33,33
Romania	38,3	41,5	44	14,88	36,8	43	38,3	4,08	24,5	15,2	17,4	-28,98	0,4	0,4	0,3	-25,00
Slovakia	42,1	36,8	28	-33,49	30	28,3	27,9	-7,00	27,6	34,4	43,8	58,70	0,3	0,4	0,4	33,33
Slovenia	67,8	77,3	76,3	12,54	18,2	12,2	13,5	-25,82	13,9	10,5	10,2	-26,62	0,1	0	0	-100
Hungary	59,8	71,5	73,4	22,74	18,5	13,7	13,3	-28,11	19,9	13,5	12,1	-39,20	*	*	*	--
Czech Republic	57,7	56	54,3	-5,89	21,7	18,2	20,4	-5,99	20	25,4	24,9	24,5	0,6	0,4	0,4	-33,33
<i>Ukraine</i>	55,4	55,3	60,7	9,57	38,1	39	33,9	-11,02	6,5	5,7	5,4	-16,92	0	*	*	--

to understand the mutual interests and the mutual benefits of both the higher education sector and the business enterprise sector in expanding the cooperation. In particular, the experience of leading world universities justifies the necessity of development of commercialization processes by higher education institutions. It should be noted that the commercialization of the research results carried out in the higher education sector has a positive impact on the parameters of the competitiveness and recognition of higher education institutions by the government, business and foreign partners. Besides, the commercialization leads to the filling of university budgets that is especially important because of numerous financial problems of most Ukrainian universities. In addition, the commercialization of the research results in the business enterprise sector contributes to the modernization of

production processes, the implementation of modern information and communication technologies, the growing of innovation activity and competitiveness levels. In other words, the development of effective cooperation between the business enterprise sector and higher education sector makes the reputational, competitive effects and financial benefits (first of all - inflow of financial resources to the higher educational institutions budgets; reduction of enterprises expenses as a result of implementation of technical and technological innovations, increase of their profit as a result of successful introduction of product innovations, etc.).

We could identify two main vectors of modernization of economic relations between the sectors of higher education and business:

1) educational vector - training of the personnel for innovatively active enterprises, who would be capable for lifelong learning and demonstrating high productivity in the conditions of the information economy formation.

Cooperation includes:

- enterprises - the orders on staff training in terms of professional and qualifications structure; specification and regular updating of the requirements to students' knowledge and professional competence, skills; conditions for students' practical training (practice, internship, experts' master-classes, participation in students' round tables, conferences, etc.);

- higher educational institutions - the organization of the educational process in accordance with the employers' requests; guarantee of high quality level of educational services; regular updating of information and communication technologies, use of licensed specialized software, informatization of training; implementation of innovations and new forms of education, based on modern information technologies (distance education); students' involvement in research activities, development of additional competences etc.;

2) R&D vector - joint initiation of advisory and expert support in the implementation of scientific and technical, innovative projects at different stages of their life cycle. Cooperation specified in the areas of sectoral responsibility includes:

- business enterprise sector - the orders on both types of researches: applied (focused on the solution of specific practical problems; usually medium-term duration; are currently dominated in Ukraine) and fundamental (oriented on the generation of new knowledge; usually long-term; at the current stage domestic enterprises demonstrate a low level of interest in financing fundamental research projects); introduction of research results in real practice and production processes; participation in realization of innovation projects;

- higher education sector – realization of research activities; generation of new knowledge; inventive activity, patenting; providing adequate funding, material and technical support to research processes, scientists and laboratories; initiation of innovative projects; guarantee of high quality of scientific and technical products; transfer and commercialization of knowledge and information in the real sector of the national economy.

Conclusions. The formation of the information economy leads to the business enterprise sector' higher interest in the innovation, scientific and technological development, that could be demonstrated in increasing the scale of information resources use, the introduction of modern information and communication technologies; and also means the development and intensifying the cooperation with the higher education sector, whose subjects consolidate a powerful intellectual potential. The systematization of the mentioned in the article allows us to come to the conclusion about the predominance of financial problems in the higher education sector in Ukraine. The development of cooperation with the business enterprise sector is able to provide a partial solution to universities' financial problems.

The transformational changes should be realized at the national level (Ministry of Education and Science, Academy of Sciences) and micro level (higher educational institutions) taking into account various aspects of the higher education system, particularly: administrative (improvement of the educational management system at the national, regional, local and micro levels; orientation of development on globalization and internationalization of higher education, stimulation of innovative development, improvement of approaches to strategic planning and forecasting, guarantee transparency of educational and research processes), educational (flexibility of academic process at universities, stakeholders involvement to the development and updating of training courses and programs), research (ensuring the competitiveness of research results, increasing their practical and scientific value, organizing of transfer of knowledge, information and technologies, patenting), financial (diversification of funding sources; fundraising; intensification of commercialization processes; optimization of the expenditures structure of higher educational institutions), etc. Successful implementation of these transformations involves the consolidation of efforts of government and local authorities, enterprises and business structures, higher educational institutions and research institutes, and the private non-profit sector.

References:

1. Carayannis, E. Grigoroudis, E. (2016) Quadruple Innovation Helix and Smart Specialization: Knowledge Production and National Competitiveness. *Foresight and STI Governance*, vol. 10, no 1, pp. 31–42. (in English)
2. Madanmohan, Rao. *The nature of the information society: a developing world perspective*. [Electronic resource]. Access mode: <http://www.itu.int/visions>

3. European Commission – Official website [Electronic Recourse] Access mode: www.epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database

4. *Aktualni problemy formuvannia ta rozvytku informatsiinoi ekonomiky v Ukraini (2017) [Urgent Problems of Information Economy Formation and Development]*. Monograph. Chernihiv, 292 p. (in Ukrainian).

5. Kalenyuk, I. (2017) Napryamy` transformaciyi mexanizmiv finansuvannya osvity` v suchasnomu sviti. *[Directions of Transformation of Finance Mechanisms of Education in Modern World] Demografiya ta social`na ekonomika. № 1 (29). p. 24–36.* (in Ukrainian).

6. *Malik, I. (2013) Tendentsii rozvytku informatsiinoi ekonomiky v Ukraini [Tendencies of development of information economy in Ukraine]*. Visnyk Shhidnoievropeiskoho universytetu ekonomiky i menedzhmentu. Issue. 1 (14). pp. 25-34. (in Ukrainian).

7. Maslov, A. (2012) Struktura informacijnoyi ekonomiky` ta yiyi misce v suchasnij gospodars`kij sy`stemi. *[Information Economy Structure ant its Place in Modern economic System] Naukovy`j chasopy`s NPU imeni M.P. Dragomanova. Seriya № 18. Ekonomika i pravo. № 20. p. 3–13.* (in Ukrainian).

8. *Naukova ta innovacijna diyal`nist` v Ukrayiny`. Staty`sty`chny`j zbirny`k (2017). K.: Derzhavna sluzhba staty`sty`ky` Ukrayiny`. 141 p.* (in Ukrainian).

9. Shkarlet, S. Kholiavko, N. (2014) Potencijno-faktorne obg`runtuvannya cil`ovy`x funkcionaliv upravlinnya procesamy` formuvannya informacijnoyi ekonomiky. *Problemy` ekonomiky. p. 206-2011.* (in Ukrainian).

10. Shkarlet, S. Kholiavko, N. Duby`na, M. (2015) Tery`torial`na reforma v sy`stemi strategichnogo upravlinnya energoekonomichnoyu ta informacijnoyu sferamy` derzhavy. *Ekonomichny`j chasopy`s - XXI. № 5-6. p. 103-107.* (in Ukrainian).

II. PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL SCIENCES

UDC 355.233.1 : 355.457(477)

FEATURES OF APPLICATION OF METHODOLOGICAL SCIENTIFIC APPROACHES IN THE PROCESS OF TRAINING OF FUTURE OFFICERS-BORDERS OF MILITARY-SPECIAL DISCIPLINES

PhD in Pedagogic, S. Biliavets

Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Ukraine, Khmelnytskyi

The author presents the author's vision of solving the problem of forming the professional competence of future officers-border guards. This process is presented by the author as a complex interaction between the subjects of the pedagogical methodical system. The article substantiates that the systemic, cybernetic, humanistic, person-oriented, activity, competence and synergetic approaches are the basis of the methodical system of formation of professional competence of future officers-border guards in the process of training military-special disciplines. The main ideas of the above methodological approaches and provisions are the basis for the development of a methodical system for the formation of professional competence of future officers-border guards in the process of training military-special disciplines.

Key words: border guard officer, professional competence, system approach, cybernetic approach, humanistic approach, person-oriented approach, activity approach, competence and synergetic approaches.

кандидат педагогічних наук, Білявець С. Я. Особливості впровадження методологічних наукових підходів у процес навчання майбутніх офіцерів-прикордонників військово-спеціальних дисциплін/

Національна академія Державної прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького, Хмельницький, Україна

У статті представлено авторське бачення розв'язання проблеми формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників. Цей процес автор представляє як складну взаємодію між суб'єктами педагогічної методичної системи. У статті обґрунтовується, що основою методичної системи формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання військово-спеціальних дисциплін є системний, кібернетичний, гуманістичний, особистісно-орієнтований, діяльнісний, компетентнісний та синергетичний підходи. Основні ідеї наведених методологічних підходів і положень покладено в основу розробки методичної системи формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання військово-спеціальних дисциплін.

Ключові слова: офіцер-прикордонник, професійна компетентність, системний підхід, кібернетичний підхід, гуманістичний підхід, особистісно-орієнтований підхід, діяльнісний підхід, компетентнісний та синергетичний підходи.

Вступ. У Стратегії розвитку Державної прикордонної служби України (ДПСУ) передбачено підвищення рівня боєздатності її підрозділів і органів, а також їх спроможності до виконання завдань із захисту державного кордону, підвищення рівня довіри населення до ДПСУ та її особового складу, а також впровадження європейських норм і стандартів у систему прикордонного контролю, удосконалення системи підготовки, комплектування, роботи з особовим складом Держприкордонслужби. Це зумовлює необхідність оновлення системи професійної підготовки майбутніх офіцерів з урахуванням передового

зарубіжного досвіду, впровадження сучасних освітніх технологій, що мають на меті забезпечення високого рівня професійної компетентності та здатності офіцерів до професійного розвитку.

Проблема формування і розвитку професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників неодноразово привертала увагу науковців. Ними розглядаються різноманітні аспекти формування та розвитку професійно важливих якостей особистості офіцера, шляхи підвищення якості загальновійськової та військово-спеціальної підготовки курсантів, методика організації освітнього процесу у вищому військовому навчальному закладі [1; 2; 3; 4].

Однак комплексного дослідження з питань розроблення, обґрунтування та удосконалення методичної системи формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання загальновійськових та військово-спеціальних дисциплін на основі системного та компетентісного підходів на сьогодні немає.

Метою статті є характеристика особливостей впровадження методологічних наукових підходів у процес навчання майбутніх офіцерів-прикордонників військово-спеціальних дисциплін.

Виклад основного матеріалу статті. Дослідження проблеми формування професійної компетентності у майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі вивчення військово-спеціальних дисциплін потребує використання низки загально педагогічних підходів до аналізу досліджуваного об'єкта.

Насамперед слід зазначити, що методологія вирішення проблеми формування професійної компетентності у майбутніх офіцерів-прикордонників має базуватися на історико-гносеологічному підході. Цей підхід передбачає вивчення принципів, парадигм та концепцій щодо професійної підготовки офіцерів-прикордонників на різних

історичних етапах розвитку суспільства, що дає можливість виявити взаємозв'язки, детермінанти та суперечності процесу формування професійної компетентності [5, с. 98].

Із урахуванням складності методичної системи формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання військово-спеціальних дисциплін важливе значення має застосування системного підходу. П. Лузан трактує системний підхід як стратегію процесу навчання чи виховання, що охоплює сукупність цілеспрямованих, взаємопов'язаних взаємодій з урахуванням всіх умов і факторів педагогічного процесу [6].

Системний підхід – це загальнонауковий метод аналізу всіх чинників, що впливають на досліджуване педагогічне явище, які необхідно враховувати перед прийняттям того або іншого рішення [7, с. 12]. Основні засади цього підходу розробили філософи М. Каган, І. Коваленко, В. Садовський, Е. Юдін, педагоги Н. Гузій, О. Вознюк, І. Зязюн, Н. Ничкало, О. Семенов, С. Сисоєва та ін. Учені зазначають, що особливість педагогічних систем полягає у тому, що основним їх компонентом є людина як об'єкт управління. Принципова відмінність педагогічних систем від інформаційних та управлінських полягає у тому, що останні розглядають навчання (самовдосконалення системи) лише як процес руху інформації [7, с. 70].

Системний підхід дозволяє виявити компоненти та системотвірні зв'язки професійної підготовки офіцера-прикордонника, визначити найважливіші детермінуючі чинники та елементи цього процесу. Зокрема, відповідно до теоретичних положень системного підходу у методичній системі формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання військово-спеціальних дисциплін можна виокремити такі структурні компоненти:

цілі навчання;

навчальна інформація;

засоби комунікації між викладачем та курсантами;

курсанти та рівень їхньої готовності до засвоєння військово-спеціальних дисциплін, до професійної діяльності;

викладач, що формує цілі власної діяльності та діяльності курсантів, володіє відповідною інформацією та знаннями психології виховання і комунікації.

Загалом системний підхід дозволяє розкрити цілісність педагогічного об'єкта – професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників, виявити в процесі їх професійної підготовки різноманітні типи зв'язку та звести їх у єдину теоретичну систему. Цей підхід допомагає визначити компоненти педагогічної системи формування професійної компетентності офіцера-прикордонника у процесі навчання військово-спеціальних дисциплін, дослідити умови, що забезпечують ефективність процесу формування професійної компетентності, виявити цілі, завдання, зміст методичної системи формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників.

У свою чергу кібернетичний підхід дозволяє розробити модель процесу формування професійної компетентності офіцера-прикордонника у процесі навчання військово-спеціальних дисциплін на основі виокремлення етапів і підсистем, зокрема вхідної (ресурсний потенціал), процесору (переробка) та виходу (результат) [8, с. 198]. Кібернетичний підхід (Л. Бєлова, А. Берг, О. Уваров, К. Метешкин) звертає увагу на особливості управління когнітивними, навчальними та творчими процесами з використанням штучного інтелекту. Пріоритетність кібернетичного підходу в системі формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників обумовлена його перевагами щодо оптимізації

управління дидактичними процесами за допомогою математичного моделювання. З використанням загальних положень кібернетичної педагогіки А. Берга та К. Метешкіна при формуванні професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників важливе значення має побудова дидактичних процесів на основі моделей професійних знань офіцерів-прикордонників, що дозволяє моделювати відповідні процеси при формуванні професійної компетентності офіцера-прикордонника у процесі вивчення військово-спеціальних дисциплін і цілеспрямовано розробляти відповідне програмне забезпечення.

Вирішенню проблеми формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників сприяє також *алгоритмічний підхід* (В. Беспалько, О. Берг, Л. Ланда). Алгоритмічний підхід передбачає, що дії курсантів потрібно поєднати в одну цілісну систему управління. У цьому контексті В. Беспалько трактує дидактичний процес як сукупність двох алгоритмів, зокрема функціонування і управління. На думку вченого, управлінський вплив педагога має бути диференційованим залежно від рівня засвоєння навчального матеріалу [9, с. 104–105]. Як зазначають Т. Дмитренко, К. Ярьсько, В. Нагаєв та ін., на початку організації навчального процесу потрібен централізований вплив педагога на курсанта, а за умов високого рівня засвоєння навчальної інформації педагогічний вплив має слабшати і замінюватися самоуправлінням [5, с. 101]. Загалом алгоритмічний підхід дозволяє розробити педагогічну систему формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників за гнучкою моделлю децентралізації педагогічного впливу.

У свою чергу технологічний підхід до побудови навчального процесу генетично пов'язаний з технічними засобами навчання: технології навчання виникли як реакція на можливості технічних

засобів навчання. За широкого трактування (Б. Блум, М. Кларін, Н. Тализіна та ін.) технологічний підхід до вирішення дидактичних проблем – це організований, цілеспрямований, спеціальний педагогічний вплив на навчальний процес.

Як зазначає М. Кларін, відмінними рисами програмованого навчання є уточнення навчальних цілей і послідовна (покрокова) процедура їх досягнення. Саме чіткість та деталізованість постановки цілі навчання є технологічною ознакою педагогічної технології. Другою ознакою, внутрішньою основою технологічного навчання є визначення цілей навчання. Окрім спрямованості на досягнення завідомо визначеної цілі, особливостями технологічного підходу є також передбачення оперативного зворотного зв'язку, конструювання навчального процесу з акцентом на нестандартність вправ, відтворюваність етапів навчального процесу, його алгоритмізованість, підготовка навчальних матеріалів та організація навчального процесу залежно від індивідуальних здібностей курсантів.

У свою чергу діяльнісний підхід (А. Алексюк, Г. Атанов, Л. Виготський, О. Леонтьєв, В. Серіков, С. Рубінштейн та ін.) необхідний для формування професійного досвіду майбутніх офіцерів-прикордонників. Окрім того, процес навчання – це завжди навчальна діяльність, відповідно діяльнісний підхід передбачає послідовне включення курсантів у різні види навчальної, практичної та професійної діяльності. Діяльнісний підхід робить ставку не на накопичення знань, умінь та навичок у вузькій предметній сфері, а на самостійну роботу особистості. Цей підхід передбачає такий спосіб організації навчально-пізнавальної діяльності, за якого курсанти є не пасивними «приймачами» інформації, а самі активно беруть участь у навчальному процесі. Суть діяльнісного підходу в навчанні означає

спрямованість педагогічних заходів на організацію інтенсивної діяльності курсантів: вони самі здобувають знання.

При формуванні професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників діяльнісний підхід означає, що в центрі навчання – особистість курсанта, умовами самореалізації якого є діяльність. У цьому випадку, як вже було зазначено, процес засвоєння знання – це завжди виконання курсантами певних пізнавальних дій. Зокрема, для організації навчальної діяльності важливе значення має навчальна задача/завдання. Завдання є основним елементом роботи курсантів, передумовою освоєння різних видів діяльності, в тому числі навчально-дослідницької, пошуково-конструкторської, творчої та ін. Власне, й знання курсантів є результатом роботи над вирішенням завдань. Категорія діяльності у цьому випадку є фундаментальною для всього процесу навчання. Постійна вирішення таких навчальних завдань переходить в систематичну самостійну пошукову діяльність.

Діяльнісний підхід при формуванні у майбутніх офіцерів-прикордонників професійної компетентності є основою багатьох педагогічних технологій, зокрема проектної діяльності, інтерактивних методів навчання, проблемно-діалогового навчання та інтегрованого навчання на основі міжпредметних зв'язків. Ці технології дозволяють надати процесу здобування знань діяльнісного характеру, перейти від установки на запам'ятовування великої кількості інформації до освоєння нових видів діяльності – проектних, творчих, дослідницьких, в процесі яких інформація військово-спеціальних дисциплін засвоюється більш ефективно. Важливе значення при цьому має перенесення уваги на розвиток самостійності та відповідальності курсанта за результати своєї діяльності, посилення практичної спрямованості навчання.

Вирішення проблеми формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників неможливе без використання й *гуманістичного підходу*. Ідеї гуманізації освіти виявилися на часі з кінця 90-х рр. ХХ ст. Ці ідеї пов'язані з педагогікою співробітництва, яка сформувалася з кінця 80-их рр. як альтернативний напрям в практиці навчання і виховання на противагу адміністративній та академічній педагогіці. Гуманістичний підхід (І. Зязюн, В. Сластьонін, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська та ін.) визначає за мету становлення і вдосконалення цілісної особистості, яка здатна до максимальної самореалізації своїх можливостей, відкрита для сприйняття нового. Гуманістичний підхід у методичній системі формування професійної компетентності офіцерів-прикордонників передбачає створення умов для їх особистісної самореалізації та самовдосконалення, підтримки їх унікального розвитку через надання максимальної свободи вибору способів діяльності, надання можливостей для розвитку особистісного потенціалу тощо [5, с. 104].

За гуманістичного підходу педагогічний процес ґрунтується на суб'єкт-суб'єктних відносинах, які визнають керівну функцію педагога і функцію самоуправління курсанта. Гуманістичний підхід передбачає забезпечення високого рівня децентралізації педагогічного впливу, гнучкості та адаптованості педагогічної системи, створення такої структури дидактичного процесу, за якої курсанти мають можливість глибоко індивідуалізувати свою діяльність щодо темпу засвоєння навчального матеріалу, дидактичних методів та форм.

У свою чергу особистісно-орієнтований підхід (І. Бех, А. Макаренко, В. Доній, Г. Несен, Л. Сохань, І. Єрмаков, С. Савченко, І. Якиманська та ін.) передбачає різні варіанти способів навчальної та практичної діяльності курсантів, дозволяє курсанту виявити і розкрити власні можливості. Як зазначають Т. Дмитренко, К. Яренько, В. Нагаєв

та ін., змістовними ознаками *особистісно-орієнтованого підходу* є: суб'єкт-суб'єктне гуманне співробітництво всіх учасників педагогічного процесу; діагностично-мотиваційний метод організації навчальної діяльності; навчально-творча активність курсантів, їх розвиток і саморозвиток; проектування викладачем разом з курсантами індивідуальних цілей навчальної діяльності; врахування системи особистісних потреб і можливостей курсантів.

За особистісно-орієнтованого підходу об'єктом педагогічного впливу стає особистісний досвід курсанта, що є результатом індивідуально-суб'єктного перетворення змісту військово-спеціальних дисциплін. При цьому засобом навчання і розвитку майбутніх офіцерів-прикордонників стає активізація навчальної діяльності, у якій вони переважно не тільки засвоюють готові знання, уміння й навички, але й здобувають нові знання, набувають нового суспільно значущого досвіду. Важливе значення має при цьому установка на відкрите, довірливе спілкування, розкриття думок і переживань педагога, що не маскується його соціальною роллю. Довірливе ставлення суб'єктів навчання до педагога є умовою їх особистісного зростання і вдосконалення. Ці установки педагогіки співробітництва є особистісними передумовами і гуманізації процесу навчання.

Далі слід зазначити, що оскільки результатом методичної системи формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання військово-спеціальних дисциплін є відповідний рівень сформованості професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників, у системі методологічних основ дослідження важливе місце займає компетентісний підхід.

Дослідники в сфері компетентісного підходу в освіті (Е. Зеєр, І. Зимня, О. Савченко, О. Пометун, С. Сисоєва, А. Хуторський та ін.) зазначають, що компетентісний підхід передбачає цілісний досвід

вирішення життєвих проблем, виконання професійних функцій, набуття компетенцій. Відповідно до компетентісного підходу, компетенції задають вищий, загальний рівень умінь та навичок курсантів, а зміст освіти визначається чотирикомпонентною моделлю змісту освіти: знання, уміння, досвід творчої діяльності та досвід ціннісного ставлення до навчання і професійної діяльності. Особливість педагогічних цілей щодо розвитку компетентностей полягає в тому, що їх треба формувати не у вигляді дій викладача, а з урахуванням результатів діяльності суб'єктів навчання, тобто їх розвитку через засвоєння необхідного досвіду.

При формуванні професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання військово-спеціальних дисциплін передбачено дотримання принципів компетентісного підходу, зокрема принципу ціннісного, особистісно-сміслового включення курсантів у навчальну діяльність; принципу моделювання в рамках навчального процесу змісту, методів та форм, умов та ситуацій, характерних для професійної діяльності; принципу проблемності в навчанні; принципу відповідності форм організації навчальної діяльності цілям і змісту освіти, а також принципу провідної ролі діалогічного спілкування під час навчальної діяльності.

Загалом компетентісний підхід покладено в основу методичної системи формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання військово-спеціальних дисциплін, так як він є одним з найбільш оптимальних відповідей системи освіти на ті вимоги, що їх висуває до неї сучасна система охорони державного кордону, дозволяє ґрунтовно та всебічно підготувати офіцера-прикордонника до майбутньої професійної діяльності.

Окремо слід вказати на значення синергетичного підходу в системі формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-

прикордонників. Синергетика входить до універсальної методологічної парадигми, що стосується тих сфер знань, де вивчаються складні системи, явища самоорганізації. Так як предметом синергетики є механізми самоорганізації, педагогічну синергетику трактують як сферу педагогічного знання, що охоплює теорію, принципи та закономірності самоорганізації педагогічних систем [10, с. 811]. Окремі аспекти теорії самоорганізації з педагогічної точки зору знайшли досліджували В. Ігнатова, М. Киященко, О. Князева, В. Кремень, С. Курдюмов, Г. Малинецький, Н. Таланчук, Л. Ткаченко, Є. Хриков та ін. Застосування синергетичної методології для вирішення проблеми формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників означає, що кожний результат конкретної дії курсанта, застосування певних навчальних засобів потребує постійного аналізу (самоаналізу) щодо його співвідношення з метою цієї дії. Синергетичний підхід дозволяє посилити зв'язки з практикою, створити «комунікативний міст» між різними компонентами методичної системи формування професійної компетентності та її суб'єктів на основі діалогічності, відкритості, взаємодії. Синергетичний підхід до побудови методичної системи формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників дозволяє значно підвищити її потенціал. Він підхід дозволяє будувати методичну систему формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання військово-спеціальних дисциплін на основі принципів єдності цільових програм усіх її складників, а також дає можливість формувати сукупність оптимальних педагогічних методів, засобів та прийомів формування професійної компетентності курсантів.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Формування професійної компетентності майбутніх

офіцерів-прикордонників є складною взаємодією між суб'єктами педагогічної методичної системи. Основою методичної системи формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання військово-спеціальних дисциплін є системний, кібернетичний, гуманістичний, особистісно-орієнтований, діяльнісний, компетентнісний та синергетичний підхід. Основні ідеї наведених методологічних підходів і положень покладено в основу розробки методичної системи формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання військово-спеціальних дисциплін. Перспективами подальших наукових розвідок є обґрунтування концепції формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання військово-спеціальних дисциплін на засадах визначених методологічних підходів.

Література:

- 1. Веретільник В. В. Розвиток військово-спеціальної компетентності офіцерів-прикордонників під час навчання у магістратурі: сутність і особливості змісту / В. В. Веретільник, О. В. Діденко // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер.: Педагогічні та психологічні науки . - 2016. - № 2 (4). - С. 72-85.*
- 2. Діденко О. В. Обґрунтування педагогічних умов розвитку військово-спеціальної компетентності офіцерів-прикордонників у процесі магістерської підготовки / О. В. Діденко, В. В. Веретільник // Науковий журнал «ScienceRise: Pedagogical Education» – 2017. – № 2(10). – С. 46–50.*
- 3. Торічний О. В. Методика організації та результати експериментального дослідження з формування військово-*

спеціальної компетентності у майбутніх офіцерів-бакалаврів / О. В. Торічний. // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. - 2012. - Вип. 2. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_2_9

4. Білявець С. Я. Характеристика критеріїв, показників та рівнів сформованості професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників [Текст] / С. Я. Білявець // Innovative solutions in modern science (Інноваційні рішення в сучасній науці). – Dubai: publisher ТК Meganom, LLC, 2017. – № 6 (15). – С. 25–39.

5. Основи сучасної педагогіки: монографія / Т. О. Дмитренко, К. В. Яресько, В. М. Нагаєв та ін. – Херсон: Вид-во ПП Вишемирський В. С., 2016. – 462 с.

6. Лузан П. Г. Наукові основи організації педагогічного процесу в аграрному вищому навчальному закладі: монографія / П. Г. Лузан. – К.: Видавництво НУБіП України, – 224 с.

7. Професійна педагогічна освіта: системні дослідження: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – 308 с.

8. Слостенин В. А. Педагогика: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Слостенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов; под ред. В. А. Слостенина. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 576 с.

9. Беспалько В. П. Основы теории педагогических систем: проблемы и методы психолого-педагогического обеспечения технических обучающих систем / В. П. Беспалько. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1977. – 304 с.

10. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний редактор В. Г. Кремень. – К.: Юрінком інтер, 2008. – 1040 с.

References:

1. Veretilnyk V. V. *Rozvytok vijsjkovo-specialjnoji kompetentnosti oficeriv-trykordonnykiv pid chas navchannja u maghistraturi: sutnistj i osoblyvosti zmistu* / V. V. Veretilnyk, O. V. Didenko // *Zbirnyk naukovykh pracj Nacionaljnoji akademiji Derzhavnoji trykordonnoji sluzhby Ukrainy. Ser.: Pedagoghichni ta psykologhichni nauky* . - 2016. - № 2 (4). - S. 72-85.
2. Didenko O. V. *Obgruntuvannja pedagoghichnykh umov rozvytku vijsjkovo-specialjnoji kompetentnosti oficeriv-trykordonnykiv u procesi maghistersjkoji pidghotovky* / O. V. Didenko, V. V. Veretilnyk // *Naukovyj zhurnal «ScienceRise: Pedagogical Education»* – 2017. – № 2(10). – S. 46–50.
3. Torichnyj O. V. *Metodyka orghanizaciji ta rezuljtaty eksperymentaljnogho doslidzhennja z formuvannja vijsjkovo-specialjnoji kompetentnosti u majbutnikh oficeriv-bakalavriv* / O. V. Torichnyj. // *Visnyk Nacionaljnoji akademiji Derzhavnoji trykordonnoji sluzhby Ukrainy*. - 2012. - Vyp. 2. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_2_9
4. Biljavecj S. Ja. *Kharakterystyka kryterijiv, pokaznykiv ta rivniv sformovanosti profesijnoji kompetentnosti majbutnikh oficeriv-trykordonnykiv [Tekst]* / S. Ja. Biljavecj // *Innovative solutions in modern science» (Innovacijni rishennja v suchasnij nauci)*. – Dubai: publisher TK Meganom, LLC, 2017. – № 6 (15). – S. 25–39.
5. *Osnovy suchasnoji pedagoghiky: monohrafija* / T. O. Dmytrenko, K. V. Jaresjko, V. M. Naghajev ta in. – Kherson: Vyd-vo PP Vyshehmyrsjkyj V. S., 2016. – 462 s.
6. Luzan P. Gh. *Naukovi osnovy orghanizaciji pedagoghichnogho procesu v aghrarnomu vyshhomu navchaljnomu zakladi: monohrafija* / P. Gh. Luzan. – K.: Vydavnyctvo NUBiP Ukrainy, – 224 s.

7. *Profesijna pedagogichna osvita: systemni doslidzhennja: monografija / za red. O. A. Dubasenjuk. – Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2015. – 308 s.*
8. *Slastenin V. A. Pedagogika: ucheb. posobie dlya stud. vyssh. ped. ucheb. zavedeniy / V. A. Slastenin, I. F. Isaev, Ye. N. Shiyanov; pod red. V. A. Slastenina. – M.: Izdatelskiy tsentr «Akademiya», 2002. – 576 s.*
9. *Bespalko V. P. Osnovy teorii pedagogicheskikh sistem: problemy i metody psikhologo-pedagogicheskogo obespecheniya tekhnicheskikh obuchayushchikh sistem / V. P. Bespalko. – Voronezh: Izd-vo Voronezh. un-ta, 1977. – 304 s.*
10. *Encyklopedija osvity / Akad. ped. nauk Ukrainy; gholovnyj redaktor V. Gh. Kremenj. – K.: Jurinkom inter, 2008. – 1040 s.*

UDC 37.015.3: 811: 007

**DEVELOPMENT OF STUDENTS PROFESSIONALMOTIVATION AS
INDISPENSABLE PEDAGOGICAL CONDITION OF FUTURE
SPECIALISTS IN INTERNATIONAL INFORMATION FOREIGN
TRAINING**

V. Zhyhunova

Khmelnytskyi National University, Ukraine, Khmelnytskyi

The article defines such concepts as "motive", "motivation" and "professional motivation". The types of professional motives are also covered, the internal and external motives of studying the foreign language by students of "International Information" specialty are scrutinized and professional motives of future specialists in international information are determined. The paper proves that the development of professional student motivation is an indispensable pedagogical condition for foreign language training, and the author suggests ways of developing

and enhancing the professional motivation of future international information professionals.

Key words: motive, motivation, professional motivation, pedagogical condition, international information, foreign language training

Introduction. In modern high educational institution the task of increasing the efficiency of training and optimizing educational and cognitive activity of students is quite acute. High educational motivation is precisely the pedagogical condition that ensures high efficiency of teaching, therefore in pedagogy and psychology special attention is paid to the problem of its formation. In the context of motives formation in the process of high education institutions students studying, the question arises as to exactly what motives need to be formed. This question is not limited to the search and the choice of a particular motive in order to form it, but is aimed at determining the optimal structure of the student's motivational sphere.

In modern information society, there is an increasing need for specialists in international information with a high level of foreign language. For their qualitative and effective training it is necessary to develop the professional motivation of students actively, which provides the basis for obtaining the necessary knowledge, skills and competencies for the performance of professional tasks in the field of international relations.

Aim. To emphasize the importance of professional motivation as a necessary pedagogical condition for foreign language training of future international information professionals development.

Task. To define the concept of "motive", "motivation" and "professional motivation"; clarify types of professional motives, consider internal and external motives and determine the professional motives of

future specialists in international information; suggest ways of developing and enhancing the professional motivation of future specialists in international information .

Presentation of the main material. The problem of motives and motivation is one of the key in psychological and pedagogical literature. It is not surprising that a big amount of domestic (O. Vershynska, I. Savka, V. Kurkok, T. Shvets, O. Ivanchenko, A. Derbeneva) and foreign (A. Maslow, L. Friedman, G. Rosenfeld, S. Rubinstein etc.) scientific researches are devoted to it.

Different authors call different motives for entering the university, which mostly depends on the approach to studying this problem, as well as from changes in the socio-economic and political situation in our country.

However, we can distinguish the motives that do not depend on the structure of the social system. The main motives for entering the university are the desire to be surrounded by student youth, the prestige of the specialty "International information", the correspondence of the profession to the interests and inclinations of the individual.

Let's consider the theoretical definition of the concepts of "motive" and "motivation".

Motive (from Latin "moveo" – move) – a forcing reason for actions of a person (the one that pushes to action) [1]. According to the definition of S. Rubinstein [2], the motive is interpreted as the essence of psychological conditions that determine the purposeful nature of human activity. According to V. Kurok, the motive for learning is the one for which the person learns, the one which induces him/her to study [3]. However, the most comprehensive interpretation of the concept of "motive" is given by A. Derbeneva [4], who defines it as enforcement to activities related to satisfaction of subject needs, this is also a reason that is the basis for

choosing certain actions, mixture of external and internal conditions that activate the subject,

It has been investigated that any activity, including educational, is multi-motivated [5]. In this way, any activity arises only as a result of combining several persistent motives. Such combination forms a system that is a motivation.

Based on this, the concept of "motivation" can be defined as a complex of reasons of a psychological nature, explaining human behavior, its orientation and activity.

G. Rosenfeld distinguished the following categories of training motivation:

- for the sake of learning, without pleasure, without interest;
- without personal interests and benefits;
- for social identification;
- for the sake of success or because of fears of failure;
- compulsory or under pressure;
- which is associated with generally accepted norms;
- to achieve goals in everyday life;
- based on social goals, needs and values [6].

Motivation for learning is closely linked to professional motivation. Professional motivation as a feature of personality is a system of goals, needs which make students accept the knowledge actively, obsess abilities and skills, have conscious attitude to profession [7]. Professional motivation plays the role of a compensative factor in the system of professional training: in conditions of underdeveloped abilities, a student with a formed professional motivation can achieve greater successes than a capable student whose motivation has not been formed. Therefore, the purposeful formation of students' professional motivation is one of the most important pedagogical conditions for the training of future specialists.

The professional activity motivation always has compound, complex character and combines both internal and external, positive and negative, cognitive and social motives. However, in the field of individual students' professional motivation motives of one or the other group can play a leading role, which determines the general character and productivity of their educational activities.

Let's consider learning internal and external motives.

Psychologist L. Friedman characterizes the internal and external motives in the following way: "If the motives that force to this activity are not related to it, then they are called external in relation to this activity, but if the motives are directly related to the activity itself, then they are called internal" [8].

Internal motives of learning are related to the cognitive need of the subject. It is extremely important that a person acts on his own initiative in order to obtain inner satisfaction, a positive psychological state. When internal motivation of students prevails, they actively participate in the process of learning and thus receive emotional satisfaction from the process of acquiring knowledge, skills and abilities. External motivation includes social and appraisal motives that arise under the influence of external factors such as demands, orders and coercion. Thus, a person acts in the framework of the other one's will. In our opinion, external motives can be divided into positive ones (e.g., the individual's need to achieve social prestige, respect from others etc.) and negative ones (for example, the desire to avoid probable troubles, punishments, critics from the family, peers, teachers etc.)

To determine the level of professional motivation formation in the process of future specialists in international information foreign language training, we conducted the survey of students. The sample included 48 students of the specialty "International Information" (third and fourth years

of study), because learning of professionally oriented foreign language takes place at this stage. For survey we chose the technique of T. Ilyina. The questionnaire consists of questions, which contextually are divided into three sections: "acquisition of knowledge", "acquirement of a profession", "obtaining a diploma". Results of the foreign language learning testing are shown on Figure 1.

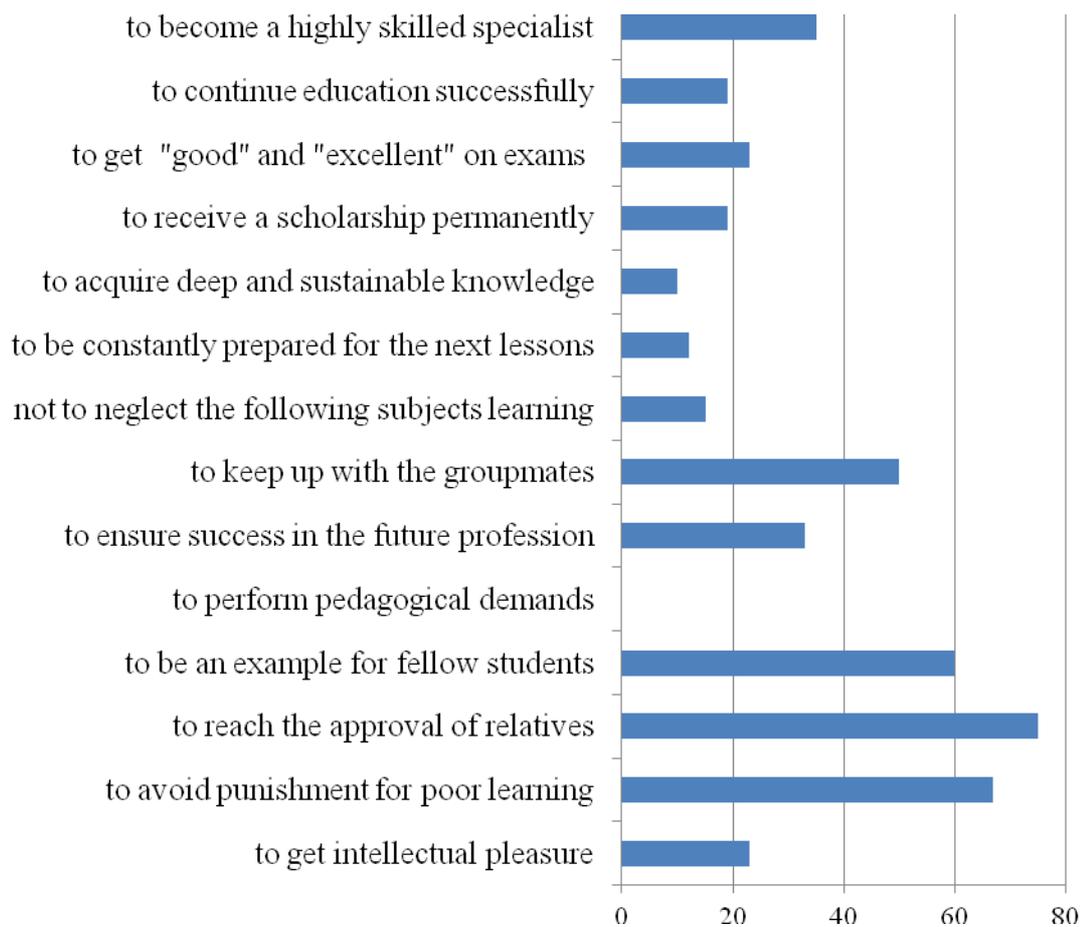

Figure 1. Motivation to foreign language learning by "International information" specialty students of the third and fourth years of study, %

Therefore, the testing showed an insufficient level of students professional motivation to learn a foreign language. Negative external learning motives, such as the desire to avoid probable troubles, critics from the family, group mates, teachers dominate among students. Level of internal motives formation, such as the acquisition of deep and

sustainable knowledge, success in future professional activities, getting intellectual satisfaction is insufficient. This is connected to the lack of application of active forms and innovative teaching methods in the process of cognitive activity, lack of practical mastering of the gained knowledge, lack of conditions for internships at think tanks and international organizations abroad to understand the prospects and the importance of future professional activities.

To develop students' motivation to learn a professionally oriented foreign language, special attention to stimulating them to be an active participant of educational process, to their subjective position in the process of their own professional development formation should be given. With the purpose of students professional motivation developing, raising of their level of internal activity in the process of cognitive activity, we have proposed:

1) the involvement of future international information specialists in writing essays, brief reviews of articles on specialty and creative works of other types in a foreign language;

2) organizing with them conversations, round tables, disputes on topics related to various aspects of their future professional activities in a foreign language;

3) organization of meetings with highly qualified foreign specialists in the field of international information in order to better understand students' significance and content of their chosen profession and business foreign language;

4) a number of activities aimed at attracting students to various types of research work, participation in international scientific and practical conferences on professional topics;

5) students are informed about possible exchange programs for studying and internships in different countries;

6) implementation of the opportunity for the practice in international organizations, government institutions, think-tanks abroad. Thus, a stable motivation of students will be formed not only for foreign language training, but also for the specialty as a whole.

Conclusions. The research showed that future specialists in international information have a low level of formation of internal motivation to study a foreign language, which causes the low efficiency of the cognitive process. Students are dominated by negative external motives, such as the desire to avoid probable troubles, critics from the side of the family, classmates, teachers. Therefore, for the development of professional motivation for foreign language training of future specialists in international information, we have introduced and offered a number of measures, the implementation of which will actively contribute to raising the level of internal motives of students to cognitive activity, as emotional satisfaction from the process of acquiring knowledge, skills and abilities is the driving force for effective teaching.

References:

1. *Honcharenko S. U. Ukrayinskyi pedahohichnyy slovnyk / S. U. Honcharenko. - K.: Lybid, 1997. - 376 s.*
2. *Rubinshteyn S.L. Osnovy zahalnoyi psykholohiyi / Serhiy Leonidovych Rubinshteyn. - SPb.: Piter, 2004. - 713 s.*
3. *Kurok V. Motyvatsiya uchnia yak providnyi chynnyk piznavalnoyi aktyvnosti studentiv u VNZ. - Molod i rynok №2 (121), 2015.- S. 53-56*
4. *Derbenova A. H. Vse pro motyvatsiyu / uklad. A. H. Derbenova - KH.: Vyd. hrupa "Osnova", 2012. - 207 s.*
5. *Kovalev A. H. K probleme motivov / A. H. Kovalev // Psykholohicheskyi zhurnal. - 1982. - T. 2. - № 2. - S. 29 - 44.*

6. Ilyin E. I. *Motivatsyya y motivy* / E. I. Ilyin. - SPb: Piter, 2003. - 512 s.
7. Pinska, O. *Profesiyna motyvatsiya yak zasib pidvyshchennia efektyvnosti navchalnoyi diyalnosti studentiv* / O. Pinska // *Problemy trudovoyi ta profesiynoyi pidhotovky*. - 2009. - Vypusk 14. - S. 111-115.
8. Fridman L. M. *Motyvatsiya uchennya* / L. M. Fridman, I. Y. Kulahina. - M.: Prosveshcheniye, 1991. - 288 s.

UDC: 37.091.33:78-053.6:004.032.6

**PRINCIPLES OF THE FORMATION OF SLAUGHT CULTURE
OF ADOLESCENTS BY MEANS OF MULTIMEDIA TECHNOLOGIES**

Xiao Jiajun

M. P. Drahomanov National Pedagogical University, Ukraine, Kyiv

The pedagogical principles of formation of listening culture of adolescents by means of multimedia technologies are substantiated, among them: the principle of informatization of teaching, the principle of multimedia visibility, the principle of optimization of means of training, the principle of integration of traditional methods of music teaching and innovative multimedia technologies. Principles reveal approaches to the formation of listening culture of adolescent students by means of multimedia technologies, determine the content, organizational forms and methods, taking into account the purpose and regularities of general musical education.

Key words: listening culture, pedagogical principles, multimedia means; music teacher, adolescent pupils.

Сяо Цзяцзюнь Принципи формування слухацької культури підлітків засобами мультимедійних технологій / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Україна, Київ.

Обґрунтовано педагогічні принципи формування слухацької

культури підлітків засобами мультимедійних технологій, серед яких: принцип інформатизації навчання, принцип мультимедійної наочності, принцип оптимізації засобів навчання, принцип інтеграції традиційних методик музичного навчання та інноваційних мультимедійних технологій. Принципи розкривають підходи до формування слухацької культури учнів підліткового віку засобами мультимедійних технологій, визначають зміст, організаційні форми та методи з урахуванням мети й закономірностей загальномузичної освіти.

Ключові слова: слухацька культура, педагогічні принципи, мультимедійні засоби, учитель музики; учні підліткового віку.

Вступ. Процес формування слухацької культури підлітків засобами мультимедійних технологій ґрунтується на певних основоположних принципах, що визначають зміст, організаційні форми та методи навчального процесу згідно з метою дослідження. Виокремлюючи принципи як визначальні системотворчі чинники, ми виходили із загальнофілософського тлумачення: принцип (від лат. *principium* – початок, основа) – 1) першооснова, те, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорій, науки; 2) внутрішні переконання людини, ті практичні, моральні й теоретичні засади, якими вона керується в житті, в різноманітних сферах діяльності [2]. Важливими виявилися й загально-педагогічні погляди на принципи навчання як основоположні ідеї, що пронизують собою всю систему науково-дидактичного знання і субординують його. Сучасна педагогіка (С. Гончаренко, І. Зязюн, О. Пехота, Г. Пустовіт, О. Савченко та ін.) висуває систему принципів у залежності від сутності навчання й виховання, принципи віддзеркалюють освітні цілі й закономірності процесу навчання. Базовими є принцип урахування індивідуальних

особливостей учнів, їхніх вікових відмінностей та закономірностей розвитку; принцип цілеспрямованості і цілісності у навчанні; науковості, доступності та системності та зв'язку навчання з життям; принцип контролю і корекції знань учнів; принцип систематичності і послідовності; принцип поєднання освіти і самоосвіти, розвитку і саморозвитку, виховання і самовиховання. Ці принципи складають систему принципів навчання, адже всі вони описують цілісне, системне педагогічне явище, яким є процес навчання [3].

Концептуальну основу мистецької, зокрема музичної, освіти складає система принципів мистецького навчання, визначених та схарактеризованих Г. Падалкою. Автор виокремлює найголовніші принципи навчання мистецтва (цілісності, культуровідповідності, естетичної спрямованості, індивідуалізації, рефлексії), які “містять в собі цілепокладальні орієнтири поліпшення мистецької освіти, удосконалення її змісту і методичних засад” [5, с. 149].

Мета статті – обґрунтування педагогічних принципів формування слухацької культури учнів підліткового віку засобами мультимедіа на уроках музики.

У дослідженні ми виділили низку принципів, які розкривають підходи до формування слухацької культури учнів підліткового віку засобами мультимедійних технологій, визначають зміст, організаційні форми та методи з урахуванням мети й закономірностей мистецької освіти, серед яких: принцип інформатизації навчання; принцип мультимедійної наочності; принцип оптимізації засобів навчання; принцип інтеграції традиційних методик музичного навчання та інноваційних мультимедійних технологій; принцип взаємодії та художньо-творчого спілкування вчителя музики з учнями; принцип активізації музичної діяльності школярів та спонукання до творчого самовираження.

Принцип інформатизації навчання передбачає формування в освітньому процесі умінь і навичок роботи з електронними засобами пошуку, опрацювання і передачі інформації, задоволення інформаційних потреб, розвиток творчого й інтелектуального потенціалу учнів. Дотримання принципу інформатизації дозволяє забезпечити підготовку суб'єктів навчального процесу до життєдіяльності в умовах інформаційного суспільства, надає можливості інтенсифікувати освітній процес на основі структурно-логічного пред'явлення навчального матеріалу, мультимедійної форми його подання, урахування соціальних і культурних відмінностей, індивідуальних стилів і темпів навчання кожного учня. Поступова перебудова освітнього процесу в умовах інформатизації, широкого розповсюдження електронних засобів навчання призвели до формування самостійного розділу електронної педагогіки (e-Learning), яку характеризують власні принципи, понятійний апарат, форми і методи навчання, нові види навчальних занять тощо.

Вчені (В. Биков, М. Жалдак, Ю. Машбиць, Д. Прокудін, І. Роберт та ін.), що досліджують становлення інформаційно-технологічної парадигми освіти в новому інформаційному суспільстві, доводять, що у відкритому світовому освітньому просторі інформаційного суспільства головною цінністю стає особистість як утримувач основного капіталу – знання. Отже, дотримання принципу інформатизації веде до утворення у загальноосвітньому закладі специфічного інформаційно-комунікаційного педагогічного середовища як “сукупності знанієвих, технологічних і ментальних сутностей, які в синхронній інтеграції забезпечують якісне оволодіння системою відповідних знань”[6], функціонування якого принципово важливо під час формування слухацької культури підлітків засобами мультимедійних технологій.

Принцип мультимедійної наочності. Аналізуючи дію принципу наочності в музичній освіті, вчені підкреслюють його особливу значущість, пояснюючи свою думку використанням у різних видах музичної діяльності наочності різних типів: виконавської (демонстрація музичних фрагментів або ілюстрування теоретичних положень звучанням музики) та зображальної (репродукції картин, творів інших видів мистецтв тощо)[5]. Введення засобів мультимедіа дозволяє об'єднати різні типи наочності в одному мультимедійному засобі: будь-які статичні зображення, включаючи малюнки, фотографії, репродукції творів мистецтва, нотні тексти та ін.; будь-які звуки, серед яких можуть бути і звуки оточуючого світу, і звуки музики; анімація, мультиплікація, відеозапис будь-яких явищ природи, людського життя й творів мистецтва, тобто будь-які динамічні процеси – усе це стає доступним для використання у навчальному процесі завдяки технології мультимедіа як такої, що дозволяє гнучко керувати потоками різноманітних інформаційних ресурсів, об'єднуючи їх в інтерактивному режимі. Окремий різновид мультимедійної наочності – віртуальна реальність, яка занурює користувача в уявний світ, створює ілюзію присутності в реальному часі в стереоскопічно представленому штучному світі.

Наукою доведено, що засоби наочності впливають на органи відчуттів, що сприяє підвищенню ефективності навчального процесу (встановлюються зв'язки між науковим знанням й життєдіяльністю, між теорією і практикою; формується інтерес до набуття знань, мотивація навчання тощо). Наочність засобів мультимедіа відрізняється підсиленою дією на відчуття людини, проектування й розробка мультимедійних засобів ведуться таким чином, щоб кожен виразний аспект цієї продукції був результатом максимального впливу на відчуття користувачів.

Використання засобів мультимедіа у навчальному процесі вимагає дотримання загальнодидактичних правил принципу наочності, серед яких чітке визначення мети використання засобів наочності; усунення зайвого, щоб не викликати додаткових асоціацій; активне залучення до роботи із засобами наочності суб'єктів учіння, що реалізується завдяки інтерактивній природі мультимедійних технологій; застосування наочності на всіх етапах освітнього процесу; урахування психологічних закономірностей сприймання тощо.

Отже, дотримання закономірностей принципу наочності забезпечує ефективне використання мультимедійних навчальних засобів у музичному навчанні, що передусім стосується такого виду діяльності як музичне сприйняття, оскільки потребують залучення майже усіх різновидів мультимедіа-даних (репродукцій творів образотворчого мистецтва, аудіо- та відео-фрагментів виконання музичних творів різних жанрів, творів кіномистецтва, театру, мультиплікації тощо).

Принцип оптимізації засобів навчання. У сучасній системі освіти все більшого значення набувають електронні та мультимедійні навчальні засоби – електронні підручники і посібники, навчальні комп'ютерні програми, електронні освітні ресурси (ЕОР), педагогічні програмні засоби (ППЗ), мультимедійні електронні видання, програмні засоби навчального призначення, цифрові освітні ресурси (ЦОР) тощо. Зорієнтуватися серед нових навчальних видань не завжди просто, тож проблема вибору засобів навчання є надзвичайно актуальною.

Дотримання принципу оптимального вибору засобів навчання означає, що учитель музики має ознайомитися з існуючими навчальними засобами, вміти проаналізувати їх зміст і структуру з

точки зору відповідності навчальній програмі, вмісту інформації, урахування вікових психолого-педагогічних закономірностей учнів тощо. Вчитель має знати і численні вимоги, що їх висувають до сучасних навчальних, зокрема комп'ютерних, навчальних засобів: психолого-педагогічні, методичні, здоров'язбережувальні вимоги, дизайн-ергономічні чинники тощо.

Принцип інтеграції традиційних методик музичного навчання та інноваційних мультимедійних технологій має концептуальне значення у впровадженні методики формування слухацької культури підлітків засобами мультимедійних технологій, оскільки він зорієнтовує на поєднання у музичній освіті “традиційного” і “інноваційного” підходів. Традиційне – це відпрацьована роками система уроків музики, що містять чергування різних видів музичної діяльності школярів – слухання-сприйняття, співу, музично-ритмічних рухів, гри на музичних інструментах, музичну грамоту. Інноваційні підходи пов'язані із залученням нових технологій (особистісно-орієнтованих, інформаційно-комунікаційних, дистанційного навчання, тощо). Традиційна система музичного навчання, зважаючи на принципові зміни в сучасному освітньому середовищі, вже не задовольняє суспільні потреби, проте повністю реформувати й трансформувати цю систему не має сенсу, оскільки певні методи і форми музичної освіти не мають альтернативи. Оптимальних результатів можна досягти, дотримуючись принципу інтеграції традиційних методик музичного навчання та інноваційних мультимедійних технологій. Інтегрування у музичному навчанні школярів традиційних методик та інноваційних мультимедійних технологій стимулює до пошуку нових форм і методів.

Принцип художньо-творчої взаємодії учителя музики з учнями у процесі формування слухацької культури стає можливим завдяки

новому рівню інформаційної комунікації, яку забезпечують мультимедійні технології. У цьому принципі знайшла відображення одна із ключових закономірностей музичного навчання: досягнення мети музичної освіти можливе лише при цілеспрямованій взаємодії вчителя й учнів.

Наразі в мистецькій освіті відбуваються докорінні зміни у стилі спілкування: суб'єкт-суб'єктний тип спілкування вимагає нового ставлення до особистості школяра, в якому вчитель знаходить унікальну особистість, що не лише засвоює знання й відпрацьовує навички, а продукує естетичні цінності, активно займається творчістю, має власну думку тощо [5].

Застосування у музичному навчанні школярів засобів мультимедійних технологій значно розширює можливості навчальної комунікації: мультимедіа стають одним із засобів невербальної комунікації, яку науковці визначають як вид спілкування, коли використовуються не слова, а інші засоби (міміка, жести, інтонації тощо) [1]. Завдяки технології мультимедіа стає можливим комплексне залучення до музичного навчання звукових (музичних) та візуальних образів, що значно доповнює арсенал засобів комунікації.

Дотримання принципу взаємодії та художньо-творчого спілкування вчителя музики з учнями у процесі формування слухацької культури засобами мультимедійних технологій в умовах утворення нового інформаційно-комунікаційного педагогічного середовища дозволяє засвідчити перехід до трьохсуб'єктної дидактики, яка у сучасній науці тлумачиться як один із напрямів педагогічної науки, що забезпечує свідоме та міцне засвоєння системи знань, умінь і навичок у межах рівноправних взаємин учня, вчителя та інформаційно – комунікаційного педагогічного середовища [6].

Принцип активізації музично-творчого самовираження школярів

відбиває ключову закономірність музичного навчання – забезпечення музичного розвитку активним включенням до музично-творчої діяльності. Цей принцип спонукає до залучення різних форм музичної діяльності, до активізації творчих проявів учнів, він спрямовує навчальну діяльність школярів на якомога глибше пізнання музики.

Засоби мультимедіа, які наразі використовуються у методикі формування слухацької культури підлітків, активізують творчі прояви як в аудиторній, так і у самостійній роботі школярів. Опанування нескладними програмами для підготовки мультимедійних презентацій (PowerPoint, ProShowProducer, KingsoftPresentationFree та ін.), програмами для створення й опрацювання відеороликів, слайд-шоу, додавання титрів тощо (WindowsMovieMaker, MovaviVideoSuite та ін.), видання рекламної продукції, створення веб-вузлів (MicrosoftPublisher) відкривають широкий простір для творчості із залученням мультимедійного контенту.

Висновки. Отже, методика формування слухацької культури підлітків засобами мультимедійних технологій розроблена з дотриманням таких принципів музично-педагогічної освіти:

- принципу інформатизації навчання, який забезпечує підвищення якості загальної музичної освіти на основі використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, створює умови інтенсифікації навчального процесу й утворення у навчальному закладі інформаційно - комунікаційного педагогічного середовища;

- принципу мультимедійної наочності, що характеризуються комплексною дією на відчуття людини і має значно більший вплив на користувачів, ніж традиційні засоби наочності;

- принципу оптимізації засобів навчання, дотримання якого спонукало до аналізу існуючих електронних освітніх ресурсів, відбору

серед них найдоцільніших для використання у загальній музичній освіті школярів;

- принципу інтеграції традиційних методик музичного навчання та інноваційних мультимедійних технологій, що передбачає розробку нових методів і форм музичного навчання школярів на основі комп'ютерних, зокрема мультимедійних, технологій при збереженні широко апробованих, класичних методів навчання;

- принципу художньо-творчої взаємодії вчителя музики з учнями, що орієнтує освітній процес на забезпечення суб'єкт-суб'єктного типу спілкування, розширення можливостей навчальної комунікації засобами дистанційного спілкування, демонструє на практиці нові форми трьохсуб'єктної взаємодії: учень – вчитель – інформаційно-комунікаційне педагогічне середовище та нові методи навчання;

- принципу активізації музично-творчого самовираження, що спрямовує навчальну музичну діяльність школярів на творчі прояви з використанням засобів мультимедіа.

Перелічені принципи розкривають підходи до формування слухацької культури учнів підліткового віку засобами мультимедійних технологій, визначають зміст, організаційні форми та методи з урахуванням мети й закономірностей мистецької освіти.

Література:

- 1. Бойко Ю. І. Мультимедіа як інструмент невербального навчання / Ю. І. Бойко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://int-konf.org/konf042013/206-boyko-yu-multimeda-yak-nstrument-neverbalnogo-navchannya-na-zanyatt-z-nozemnoyi-movi.html>.*
- 2. Кремень В. Г. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: Підручник / В.*

Г. Кремень, В. В. Ільїн. – К.: Книга, 2005. – 528 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://studentbooks.com.ua/content/view/1396/53/1/0/>.

3. Малафіїк І. В. Дидактика: Навчальний посібник / І. В. Малафіїк. – К.: Кондор, 2009. – 406 с.

4. Олексюк О. М. Музична педагогіка: Навчальний посібник / О. М. Олексюк. – К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2013. – 248 с.

5. Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва (Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін): [монографія] / Галина Микитівна Падалка. – К.: Освіта України, 2008. – 274 с.

6. Петухова Л. Є. Теоретико-методичні засади формування інформатичних компетентностей майбутніх учителів початкових класів: Дис... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Любов Євгеніївна Петухова; Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського. – Одеса, 2009. – 468 с.

References:

1. Boiko Yu.I. Multymedia yak instrument neverbalnoho navchannia / Yu. I. Boiko [Elektronnyi resurs]. – Rezhyim dostupu: <http://int-konf.org/konf042013/206-boyko-yu-multimeda-yak-nstrument-neverbalnogo-navchannya-na-zanyatt-z-nozemnoyi-movi.html>.

2. Kremen V. H. Filosofiia: myslyteli, idei, kontseptsii: Pidruchnyk / V. H. Kremen, V. V. Ilin. – К.: Knyha, 2005. – 528 s. [Elektronnyi resurs]. – Rezhyim dostupu: <http://studentbooks.com.ua/content/view/1396/53/1/0/>.

3. Malafiik I. V. Dydaktyka: Navchalnyi posibnyk / I. V. Malafiik. – К.: Kondor, 2009. – 406 s.

4. Oleksiuk O. M. Muzychna pedahohika: Navchalnyi posibnyk / O. M. Oleksiuk. – К.: Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka, 2013. – 248 s.

5. Padalka H. M. Pedahohika mystetstva (Teoriia i metodyka vykladannia

mystetskykh dystsyplin): [monohrafiia] / Halyna Mykytivna Padalka. – K.: Osvita Ukrainy, 2008. – 274 s.

6. *Petukhova L. Ie. Teoretyko-metodychni zasady formuvannia informatychnykh kompetentnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv: Dys... d-ra ped. nauk: 13.00.04 / Liubov Yevheniivna Petukhova; Pivdennoukrainskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni K. D. Ushynskoho. – Odesa, 2009. – 468 s.*

UDC: 159.942:61

**KEY COMPETENCES OF EMOTIONS SPHERE AS
COMPONENT OF THE PROFESSIONALLY-ORIENTED PARADIGM
OF MEDICAL EDUCATION**

PhD in Psychology, O. Lazurenko

O. O. Bogomolets National Medical University, Ukraine, Kyiv

Key competences of emotions sphere as components of the professionally oriented paradigm of medical education are presented. Basic competences of emotions sphere and psychological and educational components forming emotional competence of future medical worker are studied. The analysis of the problems professional identity formation specialist is present. The questions of medical training psychologists in medical schools of education are described. The idea of emotional competence formation of specialists in the structure of modern medical education is present.

Key words: emotional sphere, emotional competence, professional competences of emotions sphere, professional identity, medical education

кандидат психологічних наук, Лазуренко О. О. Ключові компетенції у сфері емоцій як компонент професійно-орієнтованої

парадигми медичної освіти/ Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, Україна, Київ

Досліджено основні компетенції у сфері емоцій та психолого-педагогічні особливості їх формування на різних етап професійної підготовки лікаря. Розглянуто питання професійної підготовки майбутніх лікарів у вищих медичних навчальних закладах освіти. Зроблено спробу розкриття специфіки формування професійної психологічної компетентності майбутніх фахівців у процесі професійної підготовки. Представлено концепцію формування емоційної компетентності майбутнього лікаря у структурі сучасної медичної освіти.

Ключові слова: емоційна сфера, емоційна компетентність, професійні компетенції у сфері емоцій, професійна підготовка лікаря, медична освіта

Постановка проблеми. Аналіз світових тенденцій у галузі професійної медичної освіти засвідчує зростання вимог до професіоналізму та особистих якостей лікаря. Професіоналізм лікаря включає не лише ефективне виконання своєї професійної діяльності, а й зрілість особистості фахівця, поєднання професійно важливих якостей з психологічними у процесі кваліфікованої лікувальної взаємодії. Досягти успіхів може лише фахівець з високим рівнем професійної компетентності, бажанням розвиватися та самовдосконалюватися. Професійна компетентність лікаря формується на основі набутого ним практичного досвіду та обумовлює його професійну майстерність. Джерелом цієї майстерності виступають не лише особисті якості лікаря, а і його професійні компетенції, в тому числі у сфері емоцій.

Однією з актуальних і важливих проблем вищої медичної освіти виступає така побудова навчального процесу, яка могла би бути основою формування професійної компетентності, сприяти високому рівню розвитку індивідуально-психологічних особливостей майбутнього лікаря, його емоційної компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню окремих аспектів емоційної компетентності присвячені праці І. Андрєєвої, І. Аршави, Е. Носенко, О. Саннікової, Goleman D., Mayer J. D., Saarni C., Salovey P. та ін. [11; 14; 15]. Автори сучасних психолого-педагогічних видань відзначають актуальність проблеми формування емоційної компетентності майбутнього фахівця, але не зупиняються на детальному розгляді даного питання. Проте, незважаючи на безперечну актуальність практичну значимість, проблема емоційної компетентності лікарів, її впливу на професійну діяльність, психологічних особливостей формування у фаховій підготовці медика залишається недостатньо дослідженою. При чому, не зважаючи на всі теоретичні труднощі і проблеми виміру, аналіз різних підходів до вивчення компетентностей в емоційній сфері показує, що склався інноваційний підхід до розуміння даного феномену. Ми вважаємо, що в його основу покладений компетентнісний підхід [1; 8; 9].

Для наукового розгляду феномену емоційної компетентності доречно, на наш погляд, спочатку зробити аналіз поняття «компетентність» і відокремити його від терміну «компетенція». Іноді у літературі компетенція ототожнюється із поняттям компетентність, іноді розглядається як його частина, іноді як родове поняття. Так, у тлумачному словнику Д. М. Ушакова читаємо таке визначення цих понять: «компетентність – це поінформованість, авторитетність», а «компетенція – це коло питань, явищ, у яких особа має авторитетність, досвід» [10]. Інше трактування поняття

«компетентність» знаходимо у праці А.В. Хуторського [11]. Він інтерпретує компетентність як володіння людиною певною компетенцією, і зауважує, що вона включає особистісне ставлення до діяльності. Як бачимо, теж простежується зв'язок емоцій з діяльністю. Отже, звернувшись до дефініцій розглянутих вище понять, зауважимо, що їх розуміння сьогодні ще продовжує формуватися.

У рамках нашого дослідження доречно зупинитися на більш детальному аналізі поняття «компетентність». Цікаво, що у перекладі з англійської «компетентність» – це сукупність компетенцій, наявність знань та досвіду для ефективної діяльності у певній галузі. Водночас, аналіз наукової літератури із даного проблемного питання дозволяє виділити ще кілька підходів у визначенні поняття компетентності. Отже, її інтерпретують, по-перше, як здатність, здібність; по-друге, як сукупність досвіду; по-третє, як набір умінь, навичок; по-четверте, як єдність психічних властивостей; по-п'яте, як ефективну модель дії. Ми, як і більшість науковців, погоджуємось з думкою, що компетентність являє собою не лише комплекс знань, сукупність вмінь та навичок, а й уміння застосовувати отримані теоретичні знання у практичному житті [7; 11].

Метою статті є аналіз основних компетенцій у сфері емоцій та психолого-педагогічних особливостей їх формування на різних етап професійної підготовки лікаря, а також аналіз концепції формування емоційної компетентності майбутнього лікаря у структурі сучасної медичної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Праця лікаря є багатоаспектною діяльністю, яка, на нашу думку, включає декілька складових: професійну спрямованість, соціальну взаємодію, комунікативні здібності; особистісні якості фахівця, його емоційно-психологічні властивості, які взаємодоповнюють одна одну та

спрямовані на допомогу пацієнтові. У зв'язку з цим в цілому можна виділити інтегральні характеристики професійної діяльності лікаря і констатувати, що професіоналізм лікаря має визначати співвідношення, з одного боку, його професійних знань, вмінь та навичок, а, з іншого – психологічних властивостей. У свою чергу, такий підхід дозволяє нам стверджувати, що професійна компетентність лікаря, як неодмінна характеристика його професійної діяльності, з нашої точки зору, складається з кількох важливих компетентностей: фахова компетентність; соціальна компетентність; комунікативна компетентність; особистісно-індивідуальна компетентність; емоційна компетентність.

Професійна компетентність лікаря – це сукупність його теоретичної та практичної готовності до професійної діяльності, яка, у свою чергу, охоплює знання, вміння та навички, закономірності розвитку та становлення особистості фахівця. Щодо спеціальних знань, то вони, при цьому, є необхідними, але недостатніми характеристиками професійної компетентності. Важливими є професійні уміння та навички, які, звичайно, формуються на основі набутих теоретичних знань. Саме вміння та навички є ґрунтовною основою професійної компетентності лікаря. Зміст професійної компетентності лікаря виявляється у загальному умінні професійно діяти. Це передбачає у лікаря певний рівень сформованості аналітичних (аналізувати, оцінювати, коректно діагностувати, визначати завдання, знаходити прийоми оптимального лікування тощо); прогностичних (управління лікувальним процесом, чітка уява про мету діяльності, можливі та очікувані результати, передбачення не прогнозованих результатів, визначення етапів лікувального процесу, його прогнозування тощо); рефлексивних (спрямовання на себе, розуміння та аналіз власних дій, вчинків); комунікативних

(вербальна комунікація); перцептивних (розуміння інших) вмінь, а також вмінь професійної взаємодії (вміння встановлювати стосунки, обирати до пацієнтів, колег коректні та адекватні способи поведінки, розподіляти увагу, забезпечувати сприятливу атмосферу) тощо. Для лікаря важливо встановити рівень результативності власної діяльності: адекватність і правильність комплексу визначених завдань, втручань; ефективність методів діагностики, способів лікування; відповідність застосовуваних форм індивідуальним, віковим, іншим особливостям пацієнтів; причини успіхів, помилок, невдач, труднощів у процесі лікувальної взаємодії тощо.

Фахова компетентність лікаря обумовлена володінням ним знаннями, практичним досвідом у певній галузі медицини (анестезіологія, гематологія, гінекологія, дерматологія, ендокринологія, імунологія, кардіологія, неврологія, нефрологія, онкологія, ортопедія, педіатрія, ревматологія, стоматологія, терапія, хірургія та ін.). Це особистісна професійна якість лікаря, яка дозволяє йому самостійно та ефективно реалізовувати цілі лікувального процесу, лікувальної взаємодії. Це здатність до кваліфікованого вирішення широкого кола професійних завдань. Для цього потрібно не лише володіти знаннями, а й вміти бути готовим грамотно застосовувати їх у практичній професійній діяльності.

Компетентність лікаря у професійній діяльності включає набуті професійні знання вміння та навички; професійну обізнаність; професійні позиції, професійно-важливі якості; професійне мислення; професійну пильність; професійне прогнозування; розуміння і збереження моральних цінностей тощо. Соціальна компетентність лікаря містить: вміння встановлювати контакти; терпимість у стосунках з іншими; використання відкритої позиції у лікувальній взаємодії; вибір доречної стратегії поведінки; готовність до співпраці,

відкритість у встановленні контактів з іншими людьми, відверта взаємодія з ними тощо. Комунікативна компетентність лікаря охоплює знання про професійну етику та деонтологію; навички у професійному спілкуванні; професійний такт; розуміння особливостей свого індивідуального стилю спілкування; розуміння пацієнта; доброзичливе ставлення до нього; щирість тощо. Особистісно-індивідуальну компетентність лікаря утворюють психологічні знання про особистість; усвідомлення своєї індивідуальності; власні здібності; особистісна рефлексія; вміння бачити сильні та слабкі сторони своєї діяльності; вміння реалізовувати плани свого особистісного розвитку тощо. Зрілість особистості фахівця зміцнює його особистісно-індивідуальну компетентність. Емоційна компетентність представлена системою знань про емоції, їх розвиток; вміннями та способами аналізу емоцій; усвідомленням своїх емоцій та емоцій інших, умінням визначити їх, керувати емоціями, як власними, так і емоціями інших, визначати джерело та причину їх виникнення, а також адекватним виразом емоцій (навички рефлексії, саморегуляції та експресивності), розвиток яких в цілому сприяє емоційній відкритості та емоційній емпатії лікаря.

Теоретичне вивчення проблеми емоційної компетентності надало нам також можливість узагальнено переглянути її роль у структурі професійної діяльності лікаря. Зазначимо, що формування емоційної компетентності сприяє розвитку індивідуальних особливостей особистості фахівця, формуванню його професіоналізму, збереженню й зміцненню здоров'я завдяки своїм ключовим компетенціям. Розкриємо зміст тих із них, які представляють інтерес відповідно до завдань нашого дослідження.

Перша компетенція – це розпізнавання і розуміння власних емоцій і почуттів. Важлива компетенція – пізнання власних емоцій, здатність усвідомлювати власні переживання в будь-який момент.

Вищий рівень емоційної свідомості, який характеризується тим, що лікар може не лише ідентифікувати, сприйняти, описати емоцію, але й розуміє причини її виникнення, говорити про них. Такий лікар легше за інших справляється зі стресовими ситуаціями, швидше відновлює свій емоційний баланс. Друга компетенція – керування власними емоціями. Регуляція та саморегуляція емоцій – це вміння приймати та контролювати свої почуття та емоції. Лікар, який постійно працює з людьми, вимушений знаходити баланс між власними потребами, прагненнями й очікуваннями інших. Найважливішою складовою частиною цього є реакція на власні емоції. Тому лікарю вкрай необхідно усвідомити свої емоції та навчитись адекватно виражати їх. Третя компетенція – розпізнавання та розуміння емоцій інших. Ідентифікація емоцій це здатність адекватно розпізнавати, описувати та розуміти їх, що сприяє більш ефективним комунікаціям з іншими. Лікар з високим рівнем розвитку цієї компетенції добре розпізнає сигнали про почуття інших, в змозі побачити стан речей з позиції іншої людини, відчувти те, що відчуває вона. Розпізнавання емоцій пов'язано також із рівнем емпатії. Четверта компетенція – керування емоціями інших. Регуляція емоцій – це вміння приймати та контролювати почуття та емоції інших. Здатність позитивно впливати на емоції інших для майбутнього лікаря є особливо важливою. Обережне ставлення до емоцій інших, а також здатність зрозуміти причини їх виникнення дозволяють лікарю у професійному житті не зазнавати проблем в емоційно напружених ситуаціях лікувальної взаємодії. Зазначимо також, що крім виділених вище компетенцій, не менш важливу роль відіграє емоційна готовність лікаря до професійної діяльності.

Як бачимо, важливою складовою у професійній діяльності лікаря виступає власне психологічна складова особистості фахівця, зокрема

його емоційно-психологічна компетентність. На наше глибоке переконання, розвиток саме цієї особистісної якості майбутнього лікаря обумовлює його професійне зростання. Переконані, професійно компетентним є такий лікар, який на достатньо високому рівні здійснює свою професійну діяльність, лікувальну взаємодію, формування особистості якого пов'язане, в тому числі, з набуттям власних емоційних вмінь. Все зазначене вище доводить, що підвищення продуктивності професійної діяльності вимагає від лікаря знань у галузі психології емоцій, вмінь регуляції емоційних станів, а відтак формування його емоційних компетенцій не лише в період професійної діяльності, а ще в процесі навчання у вищому медичному навчальному закладі. Отже, розвиток емоційних особливостей студентів-медиків є одним із чинників процесу формування емоційної компетентності майбутнього лікаря. З огляду на це, доцільно припустити, що основним завданням навчання і виховання, результатом професійного становлення фахівця у вищому медичному навчальному закладі є розвиток емоційної сфери студентів, формування емоційної компетентності. Важливим є й той факт, що в процесі професійної психологічної підготовки медичних кадрів вивчення суттєвих емоційних властивостей, формування емоційної компетентності майбутніх лікарів є одним з провідних завдань, а засвоєння найсуттєвіших експресивних якостей людини призводить до сприятливих умов спілкування лікаря з пацієнтом. Більш того, оскільки в емоційних станах закладені потенційні сили, то не використовувати їх в практиці було би помилковим. Культура емоційного життя сучасної людини – вміння словами чи експресивно виразити себе, на жаль, мало усвідомлюється як спеціальне завдання у сучасній медичній освіті. Хоча в педагогічних цілях, на наш погляд,

вкрай важливо приділяти певну увагу вдосконаленню емоційної сфери майбутніх медиків, формуванню їх емоційної компетентності.

Вивчення сучасного стану професійної підготовки майбутнього лікаря свідчить, що вирішенню зазначеного завдання вищими навчальними закладами приділяється недостатня увага. Результати аналізу навчальних планів та програм підготовки медичних фахівців показують, що психологія емоцій не виділяється в окремий предмет, а тому існує об'єктивна суперечність між реальною потребою майбутнього фахівця в оволодінні знань з психології емоцій, що є вкрай необхідною, та можливістю отримати їх у процесі навчання у вищому медичному навчальному закладі. Розв'язати цю суперечність, на наше глибоке переконання, можна шляхом формування емоційної компетентності майбутнього лікаря, оскільки поєднує, з одного боку, професійну компетентність, а з іншого, індивідуальні властивості особистості.

Однією з актуальних і важливих проблем вищої медичної освіти виступає така побудова навчального процесу, яка могла би бути основою формування професійної компетентності, сприяти високому рівню розвитку індивідуальності майбутнього лікаря, його психологічних особливостей, в тому числі його умінь, компетентностей у сфері емоцій.

Враховуючи факт, що одним з завдань нашого дослідження було створення моделі формування емоційної компетентності майбутнього лікаря, ми вважаємо за доцільне дослідити проблему формування емоційної компетентності майбутнього лікаря з точки зору теоретичної і практичної підготовки майбутнього медичного фахівця. На наш погляд, розгляд даного питання з позиції виявлення потенціалу теоретичної підготовки майбутнього лікаря полягає у вивченні державного стандарту підготовки фахівця в галузі медицини,

а також відповідних навчальних програм. Інший напрямок в дослідженні проблеми формування емоційної компетентності майбутнього лікаря передбачає, на наш погляд, аналіз практичної підготовки, як на додипломному, так і на післядипломному етапі, в інтернатурі. Слід також зазначити, що неможливо змінювати обсяги теоретичної і практичної професійної підготовки фахівця, а формування емоційної компетентності майбутнього лікаря не є єдиним завданням навчального процесу. Саме тому, на наш погляд, необхідно знайти такий підхід, вибудувати таку програму, яка зможе забезпечити розвиток індивідуальності фахівця, зокрема формування його емоційної компетентності протягом всього процесу навчання у вищому медичному навчальному закладі. Найбільш перспективними, на наш погляд, шляхами вирішення поставлених завдань у навчально-виховному процесі вищого медичного навчального закладу мають стати інтеграція навчальних дисциплін соціально-гуманітарного циклу, впровадження спеціально розроблених елективних (вибіркових) курсів, проблемних навчально-наукових семінарів, застосування тренінгових занять тощо.

Спираючись на результати теоретичного та експериментального дослідження, застосовуючи системний підхід до організації процесу формування емоційної компетентності майбутнього лікаря, ми вибудували теоретичну модель, в якій спробували відобразити наше бачення організації навчального процесу, спрямованого на формування компетенцій майбутнього лікаря у сфері емоцій протягом усього періоду навчання у вищому медичному закладі освіти. При побудові нашої моделі ми виходили з наступних положень: формування емоційної компетентності майбутнього лікаря має бути одним із завдань професійної підготовки фахівця і має здійснюватись у процесі навчальної діяльності; у процесі формування емоційної

компетентності майбутнього лікаря особливу увагу слід приділяти формуванню професійно важливих емоційних якостей особистості; формування емоційної компетентності майбутнього лікаря є двостороннім процесом діяльності викладача по формуванню компонентів емоційної компетентності та діяльності студента по самовдосконаленню своїх емоційних компетенцій; процес формування емоційної компетентності майбутнього лікаря є тривалим і здійснюється на певних етапах в процесі професійної підготовки у вищому медичному навчальному закладі; основними психологічними особливостями її формування у процесі підготовки майбутніх фахівців у вищому медичному навчальному закладі, насамперед, є: врахування індивідуально-психологічних особливостей студентів, аналіз мотивації як важливої передумови розвитку професійних компетенцій у сфері емоцій, якість і глибина отриманих студентами психологічних знань, вмінь та навичок у сфері емоцій тощо. Підкреслимо, що формування емоційної компетентності як професійної якості лікаря, важливої складової його професійної діяльності – це складний та тривалий процес, який залежить як від організації навчального процесу, так і від особистості студента, його індивідуально-психологічних особливостей, зокрема у сфері емоцій, мотивації тощо.

У нашій моделі процес формування емоційної компетентності складається з трьох етапів. Так, на першому етапі (теоретична підготовка) відбувається оволодіння студентами теоретичними і емпіричними знаннями з основ емоційної сфери, усвідомлення студентами ролі емоцій у життєдіяльності та професійній діяльності лікаря; другий етап (практична підготовка) спрямований на пізнання особливостей власної емоційної сфери, оволодіння студентами теоретичними і емпіричними знаннями з основ емоційної

компетентності, розвиток емоційної виразності, регуляція емоційних станів, застосування студентами набутих знань, формування вмінь і навичок у навчально-пізнавальному процесі; на третьому етапі (клінічна підготовка, інтернатура) відбувається застосування набутих знань, корекція умінь і відпрацювання навичок з основ емоційної компетентності у процесі практичної професійної діяльності, в клініці.

Практичною реалізацією даної моделі стала розробка та впровадження програми формування емоційної компетентності майбутнього лікаря, яка відображена у наступних психолого-педагогічних етапах професійної підготовки: теоретико-інформаційному (розширення і поглиблення знань студентів з проблем емоційної компетентності шляхом введення додаткового матеріалу в зміст курсів «Основи психології. Основи педагогіки», «Психологія спілкування» та інші, проведення навчально-наукового семінару «Емоції в житті та діяльності людини», впровадження вибіркового курсу «Психологія емоцій»); навчально-пізнавальному (виконання вправ, спрямованих на набуття емоційних компетенцій, під час тренінгу «Формування емоційної компетентності майбутнього лікаря»); практично-професійному, клінічно-орієнтованому (реалізація набутих на додипломному етапі підготовки компетенцій в сфері емоцій в клінічну професійну практику, їх застосування в конкретних ситуаціях професійної діяльності на післядипломному етапі підготовки фахівця-лікаря (навчання в інтернатурі).

Запропонована нами програма формування емоційної компетентності майбутнього лікаря передбачає охопити тривалий період навчання у вищому медичному навчальному закладі і є, на наш погляд, неодмінною складовою всієї професійно-орієнтованої парадигми сучасної медичної освіти.

Висновки. Емоційна компетентність як системне, цілісне та динамічне психологічне утворення, як важлива особистісно-професійна якість, складова професійної діяльності лікаря виступає засобом ефективної лікувальної взаємодії і дозволяє прогнозувати успішність фахівця, його професійне становлення. Проведений аналіз дозволив виділити ключові компетенції у сфері емоцій. Важливість такого кроку підкреслюється тим, що формування емоційної компетентності майбутнього лікаря є однією з важливих у системі медичної освіти і у подальшому має стати неодмінною складовою професійної підготовки фахівця.

Література:

1. Зимняя И. А. Педагогическая психология / И. А. Зимняя. – М.: Логос, 2004. – 384 с.
2. Лазуренко О. О. Концепція формування емоційної компетентності на різних етапах професійної підготовки лікаря / О. О. Лазуренко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». – № 3-4. – Херсон, 2015. – С. 113-117.
3. Лазуренко О. О. Проблема формування емоційної сфери майбутнього лікаря-психолога в теорії і практиці вищої освіти / О. О. Лазуренко // Актуальні проблеми психології: Зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – К., 2012. – Т. 11, вип. 6. – С. 318-325.
4. Лазуренко О. О. Сутність професійної підготовки та професійної готовності фахівців медичного профілю: емоційна складова / О. О. Лазуренко // Актуальні проблеми психології: Зб. наук праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – К., 2014. – Т. 11, вип. 11, ч. 2. – С. 11-18.

5. Лазуренко О. О. Теоретико-методологический анализ исследования эмоциональной компетентности / О. О. Лазуренко // Проблемы сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – Вип. 28. – Кам'янець-Подільський, 2015. – С. 284-295.
6. Максименко С. Д. Психологія учіння людини: генетико-моделюючий підхід. Монографія / С. Д. Максименко. – К.: Видавничий дім «Слово», 2013. – 592 с.
7. Орбан-Лембрик Л. Е. Компетентність особистості як соціально-психологічний феномен / Л. Е. Орбан-Лембрик // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – 2007. – № 12. – Ч.1. – С. 3-12.
8. Равен Д. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. [Пер. с англ.] /Под общ. ред. В. И. Белопольского. – М.: Когито-Центр, 2002. – 400 с.
9. Ренке С. О. Компетентність як предмет наукового аналізу / С. О. Ренке // Проблемы сучасної психології. – 2011. – № 12. – С. 764-777.
10. Толковый словарь русского языка: в 4 томах / под ред. Д. Н. Ушакова. – М.: ООО «Издательство Астрель», 2000. – 848 с.
11. Хуторской А. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / А. Хуторской // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 15-19.
12. Goleman D. Emotional intelligence / D. Goleman. – New York: Bantam Books, 1995. – 512 p.
13. Lazurenko Olena. Psychological and Pedagogical Principles of Students' Emotional Sphere formation in the Process of Professional Training and Development / O. Lazurenko, N. Smila // Journal of Psychological Sciences. – Vol. 2, No. 3, 2016. – P. 124-129.

14. Mayer J.D., Salovey P. *The Intelligence of emotional intelligence* / J. D. Mayer, P. Salovey // *Intelligence*. – 1993. – V.17. – N4. – P.433-442.
15. Saarni C. *The development of Emotional Competence* / C. Saarni. – New York: The Guilford Press, NYC, 1999. – 381 p.

References:

1. Zymnyaya Y. A. *Pedahohycheskaya psykholohyya* / Y. A. Zymnyaya. – M.: Lohos, 2004. – 384 s.
2. Lazurenko O. O. *Kontsepsiya formuvannya emotsiynoyi kompetentnosti na riznykh etapakh profesiynoyi pidhotovky likarya* / O. O. Lazurenko // *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu*.
3. Seriya «*Psykholohichni nauky*». – № 3-4. – Kherson, 2015. – S. 113-117.
4. Lazurenko O. O. *Problema formuvannya emotsiynoyi sfery maybutn'oho likarya-psykholoha v teorii i praktytsi vyshchoyi osvity* / O. O. Lazurenko // *Aktual'ni problemy psykholohiyi: Zb. nauk. prats' Instytutu psykholohiyi imeni H. S. Kostyuka NAPN Ukrayiny*. – K., 2012. – T. 11, vyp. 6. – S. 318-325.
5. Lazurenko O. O. *Sutnist' profesiynoyi pidhotovky ta profesiynoyi hotovnosti fakhivtsiv medychnoho profilyu: emotsiyna skladova* / O. O. Lazurenko // *Aktual'ni problemy psykholohiyi: Zb. nauk prats' Instytutu psykholohiyi imeni H. S. Kostyuka NAPN Ukrayiny*. – K., 2014. – T. 11, vyp. 11, ch. 2. – S. 11-18.
6. Lazurenko O. O. *Teoretyko-metodolohycheskyy analiz yssledovannya emotsyonal'noy kompetentnosti* / O. O. Lazurenko // *Problemy suchasnoyi psykholohiyi: Zbirnyk naukovykh prats' Kam"yanets'-Podil's'koho natsional'noho universytetu imeni Ivana Ohiyenka, Instytutu psykholohiyi imeni H.S.Kostyuka NAPN Ukrayiny*. – Vyp. 28. – Kam"yanets'-Podil's'kyy, 2015. – S. 284-295.

7. Maksymenko S. D. *Psykhohohiya uchinnyia lyudyny: henetyko-modelyuyuchy pidkhyd. Monohrafiia / S. D. Maksymenko. – K.: Vydavnychy dim «Slovo», 2013. – 592 s.*
8. Orban-Lembryk L. E. *Kompetentnist' osobystosti yak sotsial'no-psykhohohichnyy fenomen / L. E. Orban-Lembryk // Zbirnyk naukovykh prats': filosofiia, sotsiolohiia, psykhohohiia. – 2007. – № 12. – Ch.1. – S. 3-12.*
9. Raven D. *Kompetentnost' v sovremennom obshchestve: vyyavlenye, razvytye y realizatsyya. [Per. s anhl.] /Pod obshch. red. V. Y. Belopol'skoho. – M.: Kohyto-Tsentr, 2002. – 400 s.*
10. Renke S. O. *Kompetentnist' yak predmet naukovoho analizu / S. O. Renke // Problemy suchasnoyi psykhohohiyi. – 2011. – № 12. – C. 764-777.*
11. *Tolkoviy slovar' russkoho yazyka: v 4 tomakh / pod red. D. N. Ushakova. – M.: OOO «Yzdatel'stvo Astrel'», 2000. – 848 s.*
12. Khutorskoy A. *Klyuchevye kompetentsyy kak komponent lychnostno-oryentyrovannoy paradyhmy obrazovanyia / A. Khutorskoy // Narodnoe obrazovanye. – 2003. – № 2. – S. 15-19.*
13. Goleman D. *Emotional intelligence / D. Goleman. – New York: Bantam Books, 1995. – 512 p.*
14. Lazurenko Olena. *Psychological and Pedagogical Principles of Students' Emotional Sphere formation in the Process of Professional Training and Development / O. Lazurenko, N. Smila // Journal of Psychological Sciences. – Vol. 2, No. 3, 2016. – P. 124-129.*
15. Mayer J. D., Salovey P. *The Intelligence of emotional intelligence / J. D. Mayer, P. Salovey // Intelligence. – 1993. – V.17. – N4. – P.433-442.*
- Saarni C. *The development of Emotional Competence / C. Saarni. – New York: The Guilford Press, NYC, 1999. – 381 p.*

III. PHILOSOPHICAL SCIENCES

UDC 292/299:217.5

E. I. AND N. K. ROERICH'S CONCEPT OF HUMAN TRANSFORMATION: RELIGIOUS CONTEXT

O. V. Maltsev

Zhytomyr I. Franko State University, Ukraine, Odessa

In the religious-scholarly context, the Study of the Living Ethics of E. I. and N. K. Roerich is considered. The expediency of considering the context of the non-traditional religiosity of New Age as a syncretic orientalist doctrine genetically related to Russian cosmism and Orthodox anthropology, as well as the anthropology of Hinduism and Buddhism, is substantiated in the Roerichs' teaching. The features of these philosophical traditions are revealed in the Roerich doctrine of human being, the cosmic transformation of the human being on the basis of ethical self-sufficiency, the philosophical and religious analysis of which is given in the article. The religious potential of the concept of human transfiguration in the teachings of the Living Ethics of EI and NK Roerich is shown for the study of unconventional religiosity of the twentieth century.

Key words: E. I. Roerich, N. K. Roerich, The Teaching of Living Ethics, New Age, human being, transformation, cosmism, orthodoxy, hinduism, buddhism.

Мальцев О. В. Концепция преобразования человека Е. И. и Н. К. Рерихов: религиозоведческий контекст / Житомирский государственный университет имени И. Франко, Украина, Одесса

В религиозоведческом контексте рассматривается Учение Живой Этики Е. И. и Н. К. Рерихов. Обосновывается целесообразность рассмотрения в учения Рерихов контексте

нетрадиционной религиозности New Age как синкретической ориенталистской доктрины, генетически связанной с русским космизмом и православной антропологией, так же, как с антропологией индуизма и буддизма. Черты этих философских традиций выявляются в рериховском учении о человеке, космическом преобразении человеческой личности на основе этического самосовершенствования, философско-религиоведческий анализ которой дан в статье. Показан религиоведческий потенциал концепции преобразования человека в учении Живой Этики Е. И. и Н. К. Рерихов для изучения нетрадиционной религиозности XX века.

Ключевые слова: Е. И. Рерих, Н. К. Рерих, Учение Живой Этики, New Age, человек, преобразование, космизм, православие, индуизм, буддизм.

Введение Е. И. и Н. К. Рерихи явились создателями концепции космической эволюции человечества, мировоззренческая парадигма которой, представленная ими в Учении Живой Этики, считается одним из направлений космизма, философского направления, возникшего в конце XIX-начале XX в. в русскоязычном философском дискурсе. Осознание необходимости преобразования социума привело космистов к поиску и изучению не только технических, но прежде всего нетехногенных путей развития и преобразования человека, раскрывающих его внутренний духовный потенциал. Космисты считали действенным ресурсом геопланетарной и космической эволюции человечества нравственно ориентированный разум и онтологизацию духовной сущности человека через укорененность ее в космическом бытии. Коэволюция человечества, планеты и космоса, экологизация общественного сознания стали

основополагающими принципами в концепциях Е. И. Рерих, и Н. К. Рериха.

«В космистском дискурсе проблема преобразования человека рассматривается в рамках философской концепции космической эволюции человечества, ... отличающейся неустоявшейся методологией исследования и теоретической незавершенностью» [1, с. 5-9], однако именно этот концептуальный подход служит основанием целостности и системности изучения проблемы преобразования человека в концепциях космистов.

Актуальность исследования проблемы преобразования человека в современном религиоведении обусловлена тем, что в рамках научной картины мира в современной философской антропологии и этике недостаточно разработаны понятия совершенствования и совершенства человека. Образ совершенного человека «до сих пор остается на периферии антропологической мысли Европы» [2, с. 9]. В то время как во всех традиционных религиях мира этой проблеме уделяется самое пристальное внимание. В наше время и мыслители-теоретики и духовные искатели-практики осознали, что о только при четком и всестороннем представлении целей и смыслов эволюции человечества возможно конструктивное преобразование бытия.

Затрудняет «религиоведческую легитимацию» Учения Рерихов как полноправного предмета анализа тот факт, что в современной науке принято относить такие духовные системы к эзотерике. Хотя в западной религиоведческой традиции изучение эзотерических систем имеет давнюю традицию, в украинской религиоведении их исследованием занимаются мало [2, с. 9].

С точки зрения религиоведения, учение Рерихов безусловно генетически связанное с русским космизмом, тем не менее логичнее рассматривать в контексте нетрадиционной религиозности New

Age[3], как синкретическое ориенталистское учение, согласно принятой в украинском религиоведении классификации[4]. Все основания для подобного рассмотрения Агни Йоги дает тот факт, что на территории постсоветского пространства и во многих странах мира последователи учения Рерихов объединены в сеть различных организаций, включающую несколько различных направлений, от культурологических и гуманистически-мировоззренческих до религиозно-мистических и мистико-окультурных [5].

Сегодня рериховские организации работают в странах Европы, Америки и Азии, а также в Австралии. Рериховские общества существуют в таких странах бывшего СССР, как Белоруссия, Украина, Казахстан, Грузия, Молдавия, Латвия, Литва, Эстония. В России к концу XX в. оно имело более 5000 организаций, в основном культурно-просветительского направления [5]. Украинское отделение — коллективный член Международного Центра Рерихов (МЦР) (Официальный сайт: <http://www.roerich-urs.com/?lng=r&docid=4>). Украинское рериховское общество организовано в 1989 г. Украинским фондом культуры, перерегистрировано в 1993 г. как некоммерческая общественная организация, с 1998 г. является международной общественной организацией, отделением МЦР.

В российской науке наблюдается тенденция выделять Учение Рерихов в отдельный феномен, подчеркивая его связь с русским космизмом. Так, по мнению религиоведов Р. Н. Лункина и С. Б. Филатова, хотя в рериховском движении и просматриваются черты, аналогичные мировоззрению движения Нью-эйдж, «рериховский мир намного более своеобразен и оригинален, укоренен на национальной почве», «рерихианство стало уникальным и донныне развивающимся российским мировоззренческим феноменом»[6, с.258]. «Это движение стало новой формой массовой духовности в том виде, в

каком она была подготовлена позднесоветским временем...», «рерихианство поймало нерв эпохи, соединило несоединимые, казалось бы, вещи — восточную духовность, святую Русь, сакрализацию художественной культуры и ленинизм»[6, с. 235]. Российские религиоведы справедливо характеризуют рериховское движение как «сумевшее органично синтезировать основополагающие ценности советской идеологии, современную религиозную всеядность и дореволюционную культурную традицию» [6, с. 252]. Однако, мы не считаем их аргументацию достаточной для выделения рериховского движения из массива НРТ.

В советское время исследования и антропологических концепций космистов, и эзотерико-мистических доктрин были по идеологическим причинам невозможными, в постсоветский же период, интерес к ним со стороны научного сообщества в целом неравномерен. Учения Живой Этики Н. К. и Е. И. Рерихов всегда вызывало определенную настороженность представителей официальной науки, т.к. его воспринимали как эзотерическую доктрину. О Н. К. Рерихе предпочитали говорить, как о художнике и деятеле культуры, а Е. И. Рерих упоминалась в научных исследованиях крайне редко и практически только как «супруга великого русского художника».

Такое положение усугублялось тем, что полные, некупированные работы, а также архивные материалы Рерихов стали доступны свободному научному исследованию только в последние 10-15 лет. Еще одна причина существующих лакун в изучении учения Рерихов заключается в том, что открытый, многоуровневый характер человеческой природы в философии космизма требовал для теоретического описания нетрадиционных для советской науки методологических идей, в частности, синергетических, постнеклассических, а также принципов многомерности бытия и

человека, беспредельности и прогрессивности эволюции космоса и др.

Тем не менее библиография русскоязычных исследований Учения Живой Этики Н. К. и Е. И. Рерихов достаточно обширна. Назовем труды С. Р. Аблеева, П. Ф. Беликова, Л. М. Гиндилиса, В. Э. Жиготы, Е. В. Зориной, С. Ю. Ключникова, Н. Е. Самохиной, Е. А. Трофимовой, Н. А. Уранова, Л. В. Шапошниковой и др.

Целью данной статьи является философско-религиоведческий анализ концепции преобразования человеческой личности, предложенных Учением Живой Этики Н. К. и Е. И. Рерихов в ее связи с близкими философскими и религиозными концепциями.

В контексте задач данной статьи остановимся на исследованиях, посвященных проблеме преобразования человека и самому понятию «преобразование», которое в философских исследованиях различных направлений, так же, как и в различных религиозных традициях и течениях имеет терминологическую неоднозначность, несмотря на его самоочевидность и глубокую укорененность в архетипах традиционной православной христианской ментальности, необходимо учитывать, что чаще всего проблема преобразования человека транслируется в опосредованном виде, а смысловая многоплановость понятия преобразования ведет к фрагментации его содержания, аспектации отдельных свойств и признаков.

В настоящее время в русскоязычной научной литературе преобразование исследуется в русле таких концепций, как синтез западноевропейского и восточного мировоззрений (А. А. Хамидов, В. С. Степин, Л. Ф. Кузнецова, Л. В. Фесенкова); космическая эволюция человечества (Л. В. Лесков, С. Р. Аблеев, Л. И. Василенко); структурность материи (Т. Г. Лешкевич, А. А. Сазанов, С. Р. Аблеев); сознание как универсальное свойство вселенной (В. В. Налимов, В.

Н. Волченко, Л. Е. Моторина); коэволюция человечества, планеты и космоса, а также евгеника и автотрофность человека (В. П. Казначеев, Л. В. Лесков, А. Д. Московченко, Ю. Хабермас, Ю. В. Хен); энергийный образ мира и человека (С. С. Хоружий, Е. С. Узкова); духовность, душа и сердце (И. М. Ильичева, Е. В. Мареева, Е. В. Зорина); смерть и бессмертие (И. В. Вишев, Г. Д. Бердышев, Н. М. Ефимова, В. П. Ярышкин); место и предназначение человека; а также этические взгляды в целом (В. О. Глуховцев, В. М. Мапельман, А. В. Суслов, Е. А. Трофимова) и педагогические воззрения космистов (С. Р. Аблеев, А. Г. Андреева, Н. Д. Лащенко, Л. Н. Осипова, Н. Е. Самохина). В ряде работ преобразование становится непосредственным предметом изучения. Это исследования С. Г. Семеновой, С. Р. Аблеева, Н. В. Чемерисовой и Л. И. Чернолуцкой.

Изложение основного материала. Идеиные основы Учения Живой этики восходят как к традиции православной антропологии и русской религиозной философии рубежа XIX- XX веков, так и к мистико-эзотерической традиции этого периода, которая стала основой формирования мощного течения нетрадиционной религиозности. Получившего название New Age.

Е. И. Рерих подчеркивала духовно-философскую преемственность Живой Этики и теософии Елены Петровны Блаватской. Фундаментальный труд Е. П. Блаватской «Тайная Доктрина. Синтез науки, религии и философии и философские «Письма Махатм» были переведены с английского на русский язык Е. И. Рерих. Живая Этика во многом опирается на космогенетические и антропогенетические идеи «Тайной Доктрины». В Учении Живой Этики, основывающемся на идеях «Тайной Доктрины», этот синтез, дополненный искусством, обоснован многомерной структурой человека и мироздания.

Рерихи относили себя к мало известной у нас духовно-философской традиции американского теософа Франча Ла Дью, основательницы духовной общины «Храм Человечества» (1898 г.). Их объединяет сотрудничество с группой Махатм (Учителей) Гималайской Духовной Общины и концептуальная разработка единой доктрины. Современные исследователи объединяют их под общим названием «Учение Храма». Анализ указанных этико-философских систем позволяет реконструировать историко-теоретические источники Живой Этики и установить место доктрины космического преображения человечества среди мистико-эзотерических направлений нетрадиционной религиозности XX в.

После ухода Е. И. Рерих философские идеи Живой Этики получили развитие и практические пояснения в философских дневниках ученика Н. К. Рериха – Бориса Николаевича Абрамова, изданных в конце XX в. под общим названием «Грани Агни Йоги» (тт.1-13, 1960-1972 гг.). Е.И.Рерих была знакома с записями Б. Н. Абрамова и подтвердила их идейную преемственность.

Философия Рерихов имеет синтетический характер. Ее идейные истоки крайне разнородны. Авторы Живой Этики отмечали, что они целенаправленно объединяли прогрессивный опыт прежних духовных и религиозных учений (индуизма, йоги, буддизма, пифагореизма, герметизма, неоплатонизма, христианства (особенно, первых веков) и др.) с современными интеллектуальными и научными достижениями Запада [7, с. 148, 163, 216]. Интеграция предполагала существование единой древней Сокровенной Мудрости, «Тайной Доктрины», выраженной в мифологических, религиозных и философских системах человечества.

Вместе с тем, философы Живой Этики, как и К. Э. Циолковский, призывали своих последователей «совершенно отрешиться от всего

неясного, вроде оккультизма, спиритизма, темных философий» [8, с.190]. Хотя в традиции Учения используются понятия оккультизма, но одной из главных целей его создателей было развенчание ложных достижений спиритических практик и подчеркивание опасности невежественного вторжения в неисследованные сферы психики и мира.

Для обоснования определения Учения Живой Этики как НРТ, показательное отношение Рерихов к возможности интеграции идей Запада и Востока. И. В. Можайскова справедливо указывает, что в нем реализовалась попытка «сомкнуть восточное православие с религиями Востока» [9, с. 242-243, 329-345].

Абсолютно соответствует так называемым «ориенталистским НРТ» позиция, согласно которой каждая из философских «мета-парадигм», по-разному понимающая и концептуализирующая «способы бытия Человека в Мире», «неполна, односторонняя, частична» [10, с. 5-25]. Не вызывает также сомнений, что глубинная сущность человека и мира имеет объективный характер. В связи с чем, для ее осмысления необходима «иная, новая философия, которая бы критически-положительно синтезировала» [10, с. 136] тысячелетнюю человеческую мудрость. Философия Рерихов и представляет собой попытку ее создания.

Мировоззренческие истоки идеи преображения человека уходят корнями в религиозно-философские доктрины древности. Как духовно-религиозная практика, основанная на принципах психической самотрансформации, преображение разрабатывалось в йоге, буддизме, неоплатонизме, христианстве и других учениях.

В отличие от религиозного понимания преображения, Рерихи в основу своего методологического подхода к усовершенствованию человека положили принципы детеологизации и космического

эволюционизма, позволяющие выйти на интегральные характеристики земного и космического пути человечества. Методологической основой, определившей характерные черты философии космизма в версии Рерихов являются прогрессизм, телеологизм и этикоцентризм; в их трудах соединяются секуляризованный религиозный и научный подходы; приоритет науки как доказательной основы этико-философских и религиозных построений, синтезирующих в себе аргументы науки, религии, философии, искусства; амбивалентность понимания человека и идея его непреложной ответственности перед мирозданием. В концепции преобразования человека синтетически интегрированы онтологические и антропологические идеи, нравственные и социальные аспекты Учения Рерихов, которое представляет «новый – космо-эволюционный и нравственно-онтологический дискурс преобразования человека» [11, с.185].

Учение Рерихов основано на диалектической идее органического единства «всего со всем», неразрывной взаимосвязи человека и космоса, необходимости осознания человеком целостности мира, восходящей к индуистской ведической философской традиции. С одной стороны, «судьба существа зависит от судьбы Вселенной» [8, с.226]; с другой, – судьба Вселенной зависит от космического разума, т.е. человечества и других космических цивилизаций, их преобразовательной деятельности. Так, Е. И. Рерих писала: «При росте сознания и совершенствования человечества вся жизнь не только на нашей планете, но и в Солнечной Системе и Космосе развивается с прогрессирующей быстротой» [12, с. 239].

Из трех основных направлений русского космизма: религиозно-философского, естественно-научного и литературно-художественного Учение Живой Этики относят к религиозно-философскому

направлению космизма. Однако существенные особенности последнего (пантеистическое понимание Бога, использование философских доктрин восточных учений – карма, перевоплощение и др.) обуславливают выделение его рядом исследователей в отдельное направление, которое по всем признакам совпадает с принятой в украинском религиоведении классификации НРТ, где такие НРТ относят к неоориенталистским или синкретическим.

Интенция синтеза, убежденность в глубинном духовно-соборном единстве человечества отражает космический, всеобъемлющий пафос концепции Рерихов, по верному замечанию Н.В.Башковой, соответствующей «экуменическому движению религиозного постмодернизма» [11, с. 163].

По нашему убеждению, несмотря на генетическую близость, Учение Живой этики принципиальным образом отличается от религиозно-философского направления русского космизма, представленного философией общего дела Н. Ф. Федорова, философией всеединства и софиологией В. С. Соловьева, П. А. Флоренского, С. Н. Булгакова, В. В. Зеньковского, отчасти философией духа и творчества Н. А. Бердяева. Русская религиозная философия восходит к трудам православных богословов и Отцов Церкви и в основных своих идеях крайне редко выходит за ее рамки. Для русских религиозных философов рубежа XX в. идея совершенствования мира как объективной исторической задачи человечества подразумевает социальное воплощение идеала Богочеловечества, собирающего в своей любви раздробленный грехом космос. Софийное преображение мира происходит под влиянием божественных энергий.

В философских концепциях Рерихов налицо присутствие как научного подхода, так и неорелигиозной компоненты, поэтому они не

вписываются в чистом виде ни в религиозные, ни в секулярные направления мысли XX ст., имея все признаки НРТ.

На первый план в концепции Рерихов выходят идеи единства теоса и логоса, Бога и космоса, знания и жизненного пути, ощущения незыблемости бессмертия и Вечности. Здесь оригинально совмещаются понятия науки (энергия, система, информация, эволюция, астрономические расчеты) с рассуждениями об абсолютной истине, совести, цели бытия человека, теология с мифологией и метафизикой.

Вместе с тем Рерихи видели границы познавательных возможностей современной науки и призывали к расширению и обновлению здания науки в целом (например, признание многомерности материи, изучение скрытых способностей человеческой психики, гуманизация науки и др.). Рерихи основывали свои выводы на самостоятельном эмпирическом изучении многомерной реальности и признании объективности мистического опыта постижения бытия иных измерений ряда великих йогов, аскетов и духовных подвижников (Будды, Моисея, Христа, Сергия Радонежского и др.).

С признанием в Живой Этике высшей разумной жизни в космосе естественным образом устанавливается религиозное (в смысле связи человека и трансцендентного) отношение человека как существа конечного, несовершенного к высокоразумным, бессмертным косможителям. Это подтверждает замечание Н. О. Лосского о том, что в русской философии «интерес к софиологии сочетался с интересом к сверхчеловеческим духовным существам» [13, с. 473]. Представление о ноокосмической (от греч. nous - разум) иерархии выступает как идеал, образ совершенного богочеловечества, к которому должны стремиться земляне.

Роднит концепцию Рерихов с доктринами НРТ тот факт, что место христианского личного Бога в Живой Этике занимает безличное духовное начало – «Высший Принцип», «Закон», Абсолют. В этом находит выражение сознательная направленность мыслителей к деантропоморфизации высшей реальности, к сохранению глубокого понимания тайны, невыразимости ее и благоговения перед ней.

С точки зрения религиоведения, предложенный для описания специфики мировоззрения Рерихов термин «секуляризованная религиозная установка», предложенный российской исследовательницей Н. В. Башковой [11]. представляется не совсем корректным. Мы предлагаем использовать в данном контексте термин «нетрадиционная религиозность», апеллируя к новой религиозной традиции XX в. – New Age – у истоков которой и стояли Рерихи. Опираясь на классические работы англичанки А. Баркер и многолетние исследования украинского религиоведа Л. А. Филипович, мы рассматриваем Учение Рерихов как основу мощного нового религиозного течения (НРТ), в том смысле, в котором такие течения определяет современный англоязычный научный и популяризаторский дискурс.

Специфичной чертой Учения Рерихов является этикоцентризм, характерный для русской философии в целом (П. Л. Лавров, В. С. Соловьев, Л. Н. Толстой и др.). Название фундаментального, многотомного труда Рерихов говорит само за себя – «Учение Живой Этики». По их убеждению, жизнь человечества будет гармонично эволюционировать только при доминировании культуры духа над цивилизационным, так как устройство космоса имеет панэтический характер.

Значимость этики обусловлена также доминированием

эсхатологических мотивов в творчестве русских мыслителей первой трети XX в. (Н. А. Бердяев, С. Н. Булгаков, С. Л. Франк и др.). Если для Европы суть трагедии «заката» – утрата духовных, интеллектуальных, творческих высот культуры, то для русской философии – это осознание возможности конца человеческой истории в прямом, физическом смысле. Представление о возможной гибели планеты присутствует у Рерихов [7, с. 33-34]. Поэтому нравственное совершенствование становится для них способом выживания человечества, сохранением возможности его дальнейшей эволюции.

Проявлением неорелигиозной компоненты в Учении Рерихов является также признание объективности духовного опыта, равноценного научным знаниям. Рерихи следуют в этом традиции «живознания», живого цельного знания, идущей от И. В. Киреевского и А. С. Хомякова. Такой синтез научного знания и мистического опыта характерен для русской философии того времени, вспомним «Критику отвлеченных начал» В. С. Соловьева, «конкретный идеализм» С. Н. Трубецкого, «конкретный спиритуализм» Л. М. Лопатина, «конкретную метафизику» П. А. Флоренского, «абсолютный реализм» С. Л. Франка, идеал-реализм Н. О. Лосского.

Однако, в отличие от концепций перечисленных выше религиозных философов, для Рерихов религиозно-мистический опыт, в котором субъект – сознание человека, а объект – трансцендентная реальность возможен вне «церковных стен» православия. Эта возможность является, по их убеждению, одним из базисных состояний и имманентных способностей психики человека. Духовный опыт, не ограниченный физическими чувствами, согласно Живой Этике, имеет объективно-антропологическое объяснение: эволюция человека ведет к формированию у него «органа» духовного

восприятия. Эти представления восходят к одной из основных черт гносеологии русской религиозной философии – интуитивизму (В. С. Соловьев, Е. Н. Трубецкой, Н. О. Лосский, С. Л. Франк). Однако для Рерихов интуитивная составляющая антропологической структуры является одной из логически необходимых предпосылок преобразования человека: чувственное, рациональное и сверхчувственное выступают для них этапами динамически развивающегося антропологического синтеза.

Утверждая положения о том, что «жизнь во всем», «все живо», философы приходят к пониманию Вселенной, а также каждого из ее тел (планет, звезд, человека и т.п.), как целостного живого организма. «Планета есть живое существо, – отмечает Е. И. Рерих, – ибо в Космосе ни один атом не лишен жизни или сознания, или духа...» [7, с.334]. Принципиальна для концепции Рерихов идея многомирия как существования земного и надземных миров, связанных с многомерной иерархической структурой космической материи. В Живой Этике они различаются как очевидность и действительность [14, п.231]. Это отличает их Учение от традиционного двоемирия христианства (Град земной и Град Небесный Августина Аврелия), которое соответствует действительности и реальности С. Л. Франка, миру объективации и свободного духа Н. А. Бердяева. Эту черту В. В. Зеньковский обозначил как «мистический реализм» [15, с.39-40]. При таком подходе происходит совмещение теоретического и ценностного подходов в понимании бытия, онтологизация понятий Блага, Любви, Истины и в Учении – Красоты (как в философии Плотина или в представлении русских софиологов о высших аспектах Софии).

Безусловно роднит Учение Живой Этики с другими доктринами НРТ то обстоятельство, что Н. К. и Е. И. Рерихи опираются в

развитии своих концепций, прежде всего, на духовный опыт взаимодействия с высшими разумными существами и совместное телепатическое творчество, что отражено, в частности, в понятии «Великого Учителя», основополагающем для Учения Живой Этики. Е. И. Рерих утверждала, что под руководством и поддержке Учителя М. прошла через йогический опыт интегрального преобразования своей природы, радикально расширив ее духовные и психофизические возможности. Учение Живой Этики идейно и текстуально задумано как непосредственное отражение этого пути.

Пантеизм, монизм, панпсихизм, гилозоизм, энергетизм, утверждение принципа бесконечности космоса и жизни – вот основные философские характеристики антропологической доктрины Рерихов.

Идея преобразования человека в понимании Рерихов – это, в первую очередь, эволюционное преобразование силами одухотворенного человеческого разума как природы самого человека, так и земного и космического мироустройства. Идея «подвига в жизни» является неотъемлемым условием духовного продвижения человека. Направленность на научное обоснование этических положений отражает убеждение Рерихов в всеобщности применения этики в жизни. Закономерно и название Учение Живой Этики – не отвлеченной, абстрактной, а жизненной, воплощающейся в жизни.

Рерихи ставят своей целью – «выбить» из человеческого сознания узкое земное понимание и развить высшую, «космическую точку зрения» [8, с.87, 226] на жизнь Земли и мироздания, место человека и роль других царств природы в ней. Такое понимание космоса противостоит индивидуалистической идее антропоцентризма, оторванности человека от макросистем природы.

Закономерно, что ученик Вернадского, академик Н. Г. Холодный ввел новое философское понятие – антропокосмизм [16, с.332-344], обозначающее целостную картину мира и человека в космической перспективе. Учение Рерихов о человеке можно в полной мере называть антропокосмичным.

Чрезвычайно важное значение приобретает амбивалентность понимания человека. С одной стороны, человек в свете нового мировоззрения более не является центром мироздания, царем природы. Он – органическая часть космоса. Более того, Рерихи подчеркивают несовершенство природы человека, как биологической, так и психической, переходность его от животной ступени развития к сверхчеловеческой. С другой стороны, на человека как существо разумное возлагается ответственность за эволюционное развитие земной и космической жизни [17, с. 31-32], подчеркивается принципиальная беспредельность его творческого потенциала, способность вместить и отразить в себе как в микрокосме лик Вселенной.

Необходимость совершенствования, трансформации низшего, животного начала в человеке для достижения сверхчеловеческого, всеобъемлющего и свободного бытия – этот путь, развиваемый в философских и религиозных учениях древности, Рерихи утверждают на новой научно-философской базе начала XX века, синтезируя религиозные духовные практики с научными гипотезами и фактами. Философы убеждены в приоритете нравственно-психического преобразования человечества, *после* которого только и возможно масштабное освоение пространств многомерного космоса [7, с.372-373]. Их аксиома – нравственный и живой космос, органической частью которого является преображенный человек.

Выводы. В Учении Живой Этики Рерихов подход к осмыслению проблемы преобразования человека основан на представлении о человеке как открытой, неравновесной антропосистеме, развивающейся в постоянном многоуровневом взаимодействии с космосом, что сближает их концепцию с антропокосмизмом и синергетическим подходом в рамках современной постнеклассической картины мира. С другой стороны, Рерихи в своей антропологической концепции синтезируют с антропокосмическими идеями опыт религиозного (в частности, православно-христианского и индуистско-буддистского) осмысления проблемы преобразования и совершенствования человеческой природы в контексте его духовного роста и развития, что позволяет рассматривать их наследие как в контексте изучения традиционной западной и восточной религиозности, так и в совокупности с другими антропологическими доктринами нетрадиционной религиозности XX ст. как альтернативную нетехногенную программу усовершенствования природы отдельного человека и развития человечества в целом.

Литература:

- 1. Аблеев С. Р. Фундаментальные философские основания концепции космической эволюции человека: сущность, зарождение и историческое развитие / С. Р. Аблеев // Диссертация на соискание учёной степени доктора философских наук в форме научного доклада. – Тула: ЮК РС МПА, 2000. – 106 с.*
- 2. Можайскова И. В. Духовный образ русской цивилизации и судьба России (Опыт метаисторического исследования). В 4 частях. Часть II. Русский космизм в контексте противоречий мирового развития, обусловленных господством западной цивилизации. / И. В. Можайскова – М.: ООО Студия Вече, 2001. – 480 с.*

3. Бондаренко Д. М., Андреева Л. А., Евгеньева Т. В., Кавыкин О. И. Судьбы христианства в современной России в контексте глобализационных процессов // Новые российские гуманитарные исследования, 2007, № 2. – С. 129-149.
4. Дудар Н. П., Филипович Л. О. Нові релігійні течії: український контекст (огляд, документи, переклади) / Н. П. Дудар, Л. О. Филипович – К.: Наук, думка, 2000. – 132 с.
5. Симанженкова Т. К. Движение последователей учения Рерихов в современной России: философские истоки и тенденции эволюции / Т. К. Симанженкова / Диссертация на соискание учёной степени кандидата философских наук. Омск. – Красноярск: ГОУ ВПО «Сибирский государственный технологический университет», 2006. – 150 с.
6. Лункин Р. Н. Рериховское движение // Современная религиозная жизнь России. Опыт систематического описания / Отв. ред. М. Бурдо, С. Б. Филатов. – М.: Университетская книга, Логос, 2006. – Т. 4. – С. 5-57.
7. Письма Елены Рерих, (1929-1938). В 2 т. – Т. 1. – Минск: Белорусский фонд Рерихов; ПРАМЕБ 1992. – 444 с.
8. Циолковский К. Э. Очерки о Вселенной. (Издание второе, дополненное) / К. Э. Циолковский – Калуга: Золотая аллея, 2001. – 384 с.
9. Можайскова И. В. Духовный образ русской цивилизации и судьба России (Опыт метаисторического исследования). В 4 частях. Часть II. Русский космизм в контексте противоречий мирового развития, обусловленных господством западной цивилизации. / И. В. Можайскова – М.: ООО Студия Вече, 2001. – 480 с.

10. Хамидов А. А. *Философия Востока и философия Запада: к определению миро-воззренческой валидности* / А. А. Хамидов // *Вопросы философии*. 2002. №3. – С.129-138.

11. Башкова Н. В. *Преображение человека в философии русского космизма: Монография.* /Н. В. Башкова. 2-е изд., допол. – М.: Директ-Медиа, 2013. – 273 с.

12. Рерих Е. И. *У порога Нового Мира.* / Е. И. Рерих– М.: МЦР, 2000. – 464 с.

13. Лосский Н. О. *История русской философии Пер. с англ.* / Н. О. Лосский. – М.: Советский писатель, 1991. – 480 с.

14. *Учение Живой Этики: Община* – М.: МЦР, 1994. – 240 с.

15. Зеньковский В. В. *История русской философии.* / В. В. Зеньковский – Л.: «ЭГО», 1991. В 2 тт. – Т.1. Ч.1. – 222 с.

16. Холодный Н. Г. *Мысли натуралиста о природе и человеке* / Н. Г. Холодный // *Русский космизм: Антология философской мысли* / Сост. С. Г.Семенова, А. Г. Гачева. – М.: Педагогика-Пресс, 1993. – С.332-344.

17. Олейников Ю. В., Оносов А. А. *Ноосферный проект социоприродной эволюции.* / Ю. В. Олейников, А. А. Оносов. – М.: ИФ РАН, 1999. – 210 с.

References:

1. Ableyev S. R. *Fundamental'nyye filosofskiye osnovaniya kosmicheskogo evolyutsii cheloveka: sushchnost', zarozhdeniye i istoricheskoye razvitiye* / S. R. Ableyev // *Dissertatsiya na soiskaniye uchonoy stepeni doktora filosofskikh nauk v forme nauchnogo doklada.* – Tula: YUK RS MPA, 2000. – 106 s.

2. Mozhayskova I. V. *Dukhovnyy obraz russkoy tsivilizatsii i sud'ba Rossii (Opyt metaistoricheskogo issledovaniya).* V 4 chastyakh. Chast' II. *Russkiy kosmizm v kontekste protivorechiy mirovogo razvitiya,*

- obuslovlennykh gospodstvom zapadnoy tsivilizatsii.* / I. V. Mozhayskova – M.: OOO Studiya Veche, 2001. – 480 s.
3. Bondarenko D. M., Andreyeva L. A., Yevgen'yeva T. V., Kavykin O. I. *Novyye rossiyskiye gumanitarnyye issledovaniya*, 2007, № 2. – S. 129-149.
4. Dudar N. P., Filipovich L. O. *Noví religijní techí: ukraíns'kiy kontekst (oglyad, dokumenti, perekladi)* / N. P. Dudar, L. O. Filipovich – K.: Nauk, dumka, 2000. – 132 s.
5. Simanzhenkova T. K. *Dvizheniye posledovateley ucheniya Rerikhov v sovremennoy Rossii: filosofskiy istoki i tendentsii evolyutsii* / T. K. Simanzhenkova / *Dissertatsiya na soiskaniye uchonoy stepeni kandidata filosofskikh nauk.* Omsk. – Krasnoyarsk: GOU VPO «Sibirskiy gosudarstvennyy tekhnologicheskiy universitet», 2006. – 150 s.
6. Lunkin R. N. *Rerikhovskoye dvizheniye // Sovremennaya religioznaya zhizn' Rossii. Opyt sistematicheskogo opisaniya* / Otv. red. M. Burdo, S. B. Filatov. – M.: Universitetskaya kniga, Logos, 2006. – T. 4. – S. 5-57.
7. *Pis'ma Yeleny Rerikh, (1929-1938). V 2 t. – T. 1.* –Minsk: Belorusskiy fond Rerikhov; PRAMEB 1992. – 444 s.
8. Tsiolkovskiy K. E. *Ocherki o Vselennoy. (Izdaniye vtoroye, dopolnennoye)* / K. E. Tsiolkovskiy — Kaluga: Zolotaya alleya, 2001. – 384 s.
9. Mozhayskova I. V. *Dukhovnyy obraz russkoy tsivilizatsii i sud'ba Rossii (Opyt metaistoricheskogo issledovaniya). V 4 chastyakh. Chast' II. Russkiy kosmizm v kontekste protivorechiy mirovogo razvitiya, obuslovlennykh gospodstvom zapadnoy tsivilizatsii.* / I. V. Mozhayskova – M.: OOO Studiya Veche, 2001. – 480 s.
10. Khamidov A. A. *Filosofiya Vostoka i filosofii Zapada: k opredeleniyu miro-vozzrencheskoy validnosti* / A. A. Khamidov // *Voprosy filosofii.* 2002. №3. – S.129-138.

11. *Bashkova N. V. Preobrazheniye cheloveka v filosofii russkogo kosmizma: Monografiya. /N. V. Bashkova. 2-ye izd., Dopol. - M.: Direkt-Media, 2013. –273 s.*
12. *Rerikh Ye. I. U poroga Novogo Mira. / Ye. I. Rerikh – M.: MTSR, 2000. – 464 s.*
13. *Losskiy N. O. Istoriya russkoy filosofii Per. s angl. / N. O. Losskiy. – M.: Sovetskiy pisatel', 1991. – 480 s.*
14. *Ucheniye Zhivoy Etiki: Obshchina – M.: MTSR, 1994. – 240 s.*
15. *Zen'kovskiy V. V. Istoriya russkoy filosofii. / V. V. Zen'kovskiy – L.: «EGO», 1991. V 2 tt. – T.1. CH.1. – 222 s.*
16. *Kholodnyy N.G. Mysli naturalista o prirode i cheloveke / N. G. Kholodnyy // Russkiy kosmizm: Antologiya filosofskiy mysli / Sost. S. G. Semenova, A. G. Gacheva. - M.: Pedagogika-Press, 1993. – S.332-344.*
17. *Oleynikov YU. V., Onosov A. A. Noosfernyy proyekt sotsioprirodnoy evolyutsii. / YU. V. Oleynikov, A. A. Onosy. – M.: IF RAN, 1999. – 210 s.*

CONTENTS

I. ECONOMICAL AND TECHNICAL SCIENCES

OPTIMIZATION TRAJECTORY OF FLIGHT PILOTLESS UNMANNED
AERIAL VEHICLE IS WITH THE USE THEORY OF THE GRAPHS
PhD in Engineering, I. V. Puleko, V. A. Myklukha, N. O. Khimchyk 5

MARKET OF DAIRY PRODUCTION OF UKRAINE: STATE,
PROBLEMS, PROSPECTS 14
PhD in Economic, Associate Professor, I. Kramarenko, O. Povh

LAW OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF SOCIAL
PRODUCTION FORCES OF A REGION 22
PhD in Economic, V. Panasyuk

TRANSFORMATION of COOPERATION between BUSINESS
ENTERPRISE and HIGHER EDUCATION SECTORS in INFORMATION
ECONOMY 38
PhD in Economic, Kholiavko N. I.

II. PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL SCIENCES

FEATURES OF APPLICATION OF METHODOLOGICAL SCIENTIFIC
APPROACHES IN THE PROCESS OF TRAINING OF FUTURE
OFFICERS-BORDERS OF MILITARY-SPECIAL DISCIPLINES 50
PhD in Pedagogic, S. Biliavets

DEVELOPMENT OF STUDENTS PROFESSIONALMOTIVATION AS INDISPENSABLE PEDAGOGICAL CONDITION OF FUTURE SPECIALISTS IN INTERNATIONAL INFORMATION FOREIGN TRAINING	65
V. Zhyhunova	
PRINCIPLES OF THE FORMATION OF SLAUGHT CULTURE OF ADOLESCENTS BY MEANS OF MULTIMEDIA TECHNOLOGIES	73
Xiao Jiajun	
KEY COMPETENSES OF EMOTIONS SPHERE AS COMPONENT OF THE PROFESSIONALLY-ORIENTED PARADIGM OF MEDICAL EDUCATION	84
PhD in Psychology, O. Lazurenko	
III. PHILOSOPHICAL SCIENCES	
E. I. AND N. K. ROERIHS CONCEPT OF HUMAN TRANSFORMATION: RELIGIOUS CONTEXT	101
O. V. Maltsev	